mei 1959
jaargang 14 - no. 5

DE NIEUWE STEM

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK

Tristan Haan.

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van:

voor Nederland: N. A. Donkersloot / Jan G. Elburg / O. Noordenbos / Jan Romein / Ank Steenis, secretaresse / W. F. Wertheim / *voor Vlaanderen:* K. Jonckheere / J. Kuypers.

De redactieraad bestaat uit: Prof. Dr. R. F. Beerling / Dr. J. J. Buskes / Mr. G. J. P. Cammelbeeck / J. B. Charles / Dr. B. Delfgaauw / T. Haan / Dr. P. Meertens / Dr. A. Romein-Verschoor / Th. van Tijn / Dr. V. E. van Vriesland.

Uitgave: Drukkerij „Nimo", Monnickendam, Giro 256907

Men wordt verzocht kopij en recensieexemplaren enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het secretariaat der redactie, Ank Steenis, Lepelstraat 114, Amsterdam-C. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan per 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 11.50 per jaar (*f* 6,50 per half jaar). Voor België frs. 175 per jaar. Voor buitenland *f* 15.- resp. frs. 225. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 10.– en frs. 150.

Losse nummers *f* 1.50, resp. frs. 25.

INHOUD:

Ellen Warmond, gedichten ... 273
Tom Eekman, Juliusz Slowacki ... 276
S. Vestdijk, Conclave ... 290
Willem Brandt, gedichten ... 304
Jef Last, De defloratie van het verzet ... 306
Tristan Haan, W. F. Hermans ... 311
Dr. A. K. Datta, De demokratie op de terugtocht in Pakistan 317
Kort Bestek ... 323
Boekbespreking ... 325
Ex Libris ... 328
Kort Bestek ... 332
Ex Libris ... 333

Ellen Warmond

VOOR JOU EEN VRAAG

Waarom is het nacht?
om je adem
wanneer wordt het licht?
als je je ogen sluit

wie ben je
wat word ik
hoe waren wij?

doet het ertoe?

niets
voor niemand
nergens.

Mijn sprekende tong
heeft men mij ontnomen
en mij een blanke mond
en rum gegeven
die mij mijn recht ontnam

Mijn ogen om te zien
heeft men mij ontnomen
en mij een wazige zicht en
de bijbel gegeven maar
mijn broeders vermoord

Mijn oren horen als
mijn ogen niet zien
dat mijn geboorterecht
mijn tong ontglipt.

Als men mij spreken liet
zou ik spreken
met wervelwinden en aardbevingen
met de teerdere zucht van een pas geboren kind.

Als ik spreken kon
zouden wij wrede krachten overwinnen
en ons verzetten tegen de ruwe rede
die ons tegen ons doet vechten.

Ellen Warmond

SNEL BRANDEND

Snel brandend en gehaast
opbrandend aan liefde
verbeten en feller dan vallende sterren

gejaagd en driftig brandend
opdat de grote kou
die ons de adem afsnijdt en de pas
niets vinden zal
dan wat er al
verloren was:

van wilde vuren
de nog warme as.

Ellen Warmond

HET DAGELIJKS BROOD

Liefde volmaakte leugen
wordt onze volstrekte waarheid

ik kom je dagelijks nader
en versta je dagelijks minder

wanneer je — je verschuilend achter
de zachte sluier van een glimlach —
terugkeert tot jezelf
een glazen huis zonder deuren

moet ik je liefhebben altijd
voor het eerst en altijd voor het laatst

en weer geloven
dat wij veel
— tè veel —
verlangen.

Tom Eekman

JULIUSZ SLOWACKI

„Spreken over Slowacki is spreken over een oceaan". Die uitspraak van de Poolse literator Jastrun zegt wel niet zoveel, want is het niet zo dat elke scheppende kunstenaar van betekenis een oceaan van innerlijk leven en innerlijke rijkdom in zich draagt en tot uiting weet te brengen? Maar zij duidt toch de dimensies aan waarin wij de romantische dichter Slowacki moeten trachten te zien: geen stil en bescheiden scribent, geen man van Kleinmalerei, maar een titaan, een Titiaan, een der grote „zieners" die het geplaagde Polen van de negentiende eeuw heeft opgeleverd. In verschillende opzichten een prototype van de romanticus. Zijn 150-jarige geboortedag vormt een aanleiding om bij deze ongewone figuur een ogenblik stil te staan. Van de Poolse klassieke letterkunde is ten onzent weinig bekend, hoogstens weet men iets van Adam Mickiewicz (1798-1855), van wie tenminste een bundeltje in Nederlandse vertaling bestaat en wiens hoofdwerken in westerse talen zijn vertaald. Slowacki was Mickiewicz' jongere tijdgenoot (hij leefde van 1809-1849), zijn rivaal ook, en (tijdelijk en gedeeltelijk) zijn tegenstander. Als derde in de rij der vereerde romantische profeten-dichters staat dan nog Zygmunt Krasinski (1812-1859).

Slowacki was zoon van een leraar, later hoogleraar aan de universiteit van Wilna, een Pools landedele, die ook dichtte in classicistische stijl: deze vader stierf echter vroeg, en „Julek" stond verder geheel onder de hoede van zijn sentimenteel-romantisch aangelegde, wat geëxalteerde, veel van het poëtisch talent van haar zoon verwachtende moeder, met wie hij gedurende zijn zwerversleven een nauwe binding behield. Hij werd zorgzaam opgevoed in de salons van Wilna, alwaar hij ook studeerde, zijn eerste verzen schreef en in de wereldliteratuur onderdook. Van het gewone dagelijkse leven stond hij mijlenver. Swedenborgs mystiek

en Byrons pessimisme sloegen sterk aan bij zijn zwaarmoedige aard. Ziehier wat hij bv. op 17-jarige leeftijd dichtte:

Sonnet

't Is nacht – een sombre schaduw houdt de halve aard geboeid,
Maar 't wakend hart gunt aan de zinnen nog geen rust,
Te pijnlijk is de geest zich van 't voorbij geluk bewust
En zucht na zucht ontsnapt de borst, die heftig gloeit.

Het lichaam is vermoeid en zoekt in diepe slaap ontspanning,
Maar de gedachten vlieden weer naar 't verre droomgebied.
Zij jagen een illusie na, 't geluk vinden zij niet,
De ziel roept naar een andere ziel in eenzame verbanning.

Er is een bloem die pas ontluikt in 't diepste van de nacht,
Die, naar de maan zich wendend, liefdesgeuren om zich spreidt,
Totdat het vroege ochtendgloren over de aarde glijdt.

Er is een hart dat, in gewonde borst verborgen, lijdt,
Dat slechts bij nacht kan ademen, in tranen badend smacht,
Maar overdag zijn bijtend leed diep te verbergen tracht.

Uit de tedere en melancholieke atmosfeer van zijn jeugd werd hij gerukt door de in 1830 uitgebroken Poolse opstand tegen het Russische gezag. Gegrepen als hij was door Byroniaanse vrijheidsidealen, ontstak hij in romantisch vuur voor deze revolutionaire beweging, waaraan hij overigens niet actief heeft deelgenomen; hij schreef een „Ode aan de vrijheid" en andere opstandige verzen, won zelfs het vertrouwen van het revolutionaire bewind en werd met een diplomatieke missie naar Londen gestuurd. Maar de opstand mislukte en werd neergeslagen, strenge represailles volgden, en honderden vrijheidslievende en anti-Russische intellectuelen, voor het overgrote deel behorend tot de hoge en lage adel, vluchtten naar het westen. Natuurlijk kwam ook Slowacki terecht in Parijs, vergaarbak van al deze Poolse ballingen, die (onontkoombaar verschijnsel in elke politieke emigratie) al spoedig gingen twisten over de oorzaken der mislukking van de opstand, over de thans te volgen koers, over de politieke

toekomst van Polen, en die allengs uiteenvielen in verschillende, elkaar dikwijls fel bestrijdende groeperingen.

Het is niet moelijk ons in te denken hoe verloren Slowacki zich voelde in de metropool Parijs. Taalmoeilijkheden had hij niet, want het Frans was hem van jongs af vertrouwd; geldmoeilijkheden evenmin, want hij had een deel van het familiekapitaal weten over te brengen en leed gedurende zijn emigratieleven — in tegenstelling tot de meeste andere réfugié's — geen gebrek. Maar hij ging gebukt onder innerlijke moeilijkheden: zijn onzekerheid in deze andere, vreemde wereld — zijn onvoorbereid zijn op dit leven — zijn heimwee en het gevoel dat hij, als dichter, zijn eigen land te weinig had bestudeerd en doorleefd nu hij het voor onbepaalde tijd had moeten verlaten. Daarvan getuigen de volgende regels uit een in het Frans geschreven gedicht uit deze tijd:

> Et maintenant! tandis que les flots de la vie
> M'emportent sans retour au loin de ma patrie,
> J'oubliai, je le crains, au moment de partir,
> De la bien regarder pour m'en ressouvenir.

Parijs roept hij aan, in een aan deze stad gewijd visionair gedicht uit de periode van zijn eerste verblijf aldaar, als het „nieuwe Sodom", waar „de boom van de hoop, zonder bloesem of blad, verdort" en dat door de kogels van vijanden en door interne strijd zal ondergaan. In het Frankrijk van Louis Philippe, met zijn zich breed makende bourgeoisie, voelde deze Poolse adelszoon zich niet thuis. En de ruzie-atmosfeer, het politieke geharrewar onder zijn geëmigreerde landgenoten stond hem tegen. Zo nam hij het besluit naar Genève te vertrekken, waar hij vier jaar (1832-36) in een klein pensionnetje woonde. Daar werkte hij hard; vooral in de herfst placht zijn werkkracht en inspiratie groot te zijn (hij schreef bv. soms in 20 dagen 2200 versregels). Al zijn producten stuurde hij naar zijn moeder, die hem in haar brieven prees of aanspoorde; veel van zijn werk (ongeveer de helft van wat hij schreef) werd pas lang na zijn dood uitgegeven.

Slowacki was een diep-eenzame, een dromer, die zich met gemak en voorliefde bewoog in de wereld van zijn onuitputtelijke, grillige fantasie. Hij was geëxalteerd soms, pathetisch, sterk religieus, maar zijn dichtwerk is niet geheel en al aan de aarde ontrukt en bestaat evenmin uitsluitend, zoals men wellicht zou verwachten, uit sensitieve lyriek. Integendeel, een groot deel van zijn oeuvre wordt gevormd door toneelwerk: historische, deels allegorische drama's in verzen, waarvan de thematiek overwegend aan het Poolse verleden ontleend is. Als romanticus keerde hij zich graag naar het verleden, en evenals vele contemporaine Poolse literatoren had hij een voorliefde voor de tweede helft van de 18e eeuw, de laatste periode van Polens onafhankelijkheid. Maar bij hem zijn het telkens weer actuele problemen die door het historische gewaad heenschemeren. Dramaturgie is trouwens een vorm van literatuur die wel bij uitstek niet-abstract en op de mens gericht is. Weliswaar dacht Slowacki bij het schrijven van zijn stukken in het geheel niet aan de opvoering daarvan, hij stoorde zich aan geen enkele regel der theaterkunst, aan geen toneelmatige opbouw, verwaarloosde alle toneeleffecten, bracht personen en motieven naar voren die verder ongebruikt blijven en de loop van het drama niet beïnvloeden, maakte veelvuldig gebruik van geestverschijningen e.d. Dat wil weer niet zeggen dat zijn stukken onspeelbaar zijn, integendeel, zij hebben de Poolse toneelliteratuur met hun thema's en hun taal, hun conflicten en hun opzet beïnvloed en verrijkt en sommige ervan worden nog geregeld opgevoerd.

In het algemeen is Slowacki's werk in sterke mate een weerspiegeling van de nationale en politieke actualiteit, die hij met grote gevoeligheid beleefde. Daarvan getuigt al „Kordian", het eerste drama dat hij in Genève voltooide. Deze Kordian is een romantische jongen, in veel opzichten de dichter zelf. Hij komt in West-Europa en wordt daar moreel ontgoocheld. Eén der saillante gedeelten van het stuk vormt de dialoog die hij heeft met de paus, bij wie hij op audientie komt en waarin Slowacki zijn afkeer van het

Vaticaan en de officiële kerkelijke politiek laat uitkomen (kort tevoren had de paus het Poolse verzet tegen het wettige Russische gezag veroordeeld!). Kordian keert naar Polen terug, maakt deel uit van een samenzwering en weet tenslotte tot in het paleis van de Russische tsaar door te dringen, op wie hij een aanslag wil plegen. Maar vóór de deur van diens slaapvertrek ziet hij opeens van zijn plan af. Hij wordt gegrepen en komt in een krankzinnigeninrichting terecht. De hallucinaties die de held overvallen als hij op het punt staat de tsarenmoord te volvoeren tonen Slowacki's suggestieve kracht, zijn pakkende fantasie. Er treden in het stuk personages op („Verbeelding", „Angst") die personificaties zijn van bepaalde gevoelens of karaktereigenschappen van de held. Maar daarnaast bevat het zeer realistische scènes, verschillende personen spreken er een typische, levendige eigen taal, en hij maakte van historisch materiaal gebruik, bv. in het gesprek tussen de tsaar en zijn broer.

Behalve een recapitulatie van Slowacki's kijk op de Poolse opstand en een belijdenis van zijn patrottisme, is „Kordian" ook een bedekte polemiek met hem onwelgevallige opvattingen onder de emigratie, speciaal die van Mickiewicz. Enkele persoonlijke wrijvingspunten spelen hier een rol, ook een gevoel van afgunst van Slowacki jegens zijn mede-dichter, wiens gemakkelijker aansprekende werk onder de Polen een onvergelijkelijk veel grotere weerklank vond dan dat van hem. Hij schoof Mickiewicz een mening in de schoenen die deze niet toegedaan was, maar die wel eigen was aan een deel der emigranten. In hun vertrouwen in de goddelijke voorzienigheid geloofden dezen vast dat Polen bevrijd zou worden en zelfs een hemelse roeping had te vervullen als redder der mensheid; slechts geloof en het gebed zouden hiertoe bijdragen. Jegens deze passieve „messianisten" uitte Slowacki zijn critiek; maar in zijn eigen opvatting en visie, die er tegenover zouden moeten staan, was hij nog erg vaag: hij was meer critisch dan opbouwend ingesteld. Niettegenstaande zijn critische houding was ook hij messianist, geloofde ook hij dat er door God geïnspireerde leiders

zouden opstaan die de emigratie zegevierend terug zouden voeren, en dat Polen voorbestemd was — eventueel na grote offers of zelfs algehele opoffering van zichzelf — het rijk Gods op aarde te verwezenlijken. Bij zeer vele Poolse uitwijkelingen zien wij, onder invloed van hun noodgedwongen, uitzichtloze en moeilijk verdragen scheding van het vaderland, van hun vurig patrottisme, van de religieuze, katholieke geestesgesteldheid die nu eenmaal hun denken sterk doordrenkt had en tenslotte van de geest der romantiek, die als het ware de geest des tijds was, in de loop der volgende jaren een steeds krachtiger neiging ontstaan te vluchten uit de mistroostige realiteit in een mystieke toekomstverwachting.

Maar Slowacki had nog andere pijlen op zijn boog. Hij schreef de cyclus „In Zwitserland", gewijd aan een ideale meisjesgestalte, die — naar biografen hebben vastgesteld — slechts in zijn verbeelding bestaan heeft: romantische, hier en daar sentimentele liefdeslyriek met veel leed en tranen, hoogtepunten van grote gevoeligheid en sterke natuur-evocaties. Zijn drama „Balladyna" is weer van geheel andere aard; het speelt zich af in het voorhistorische Polen en behandelt het vraagstuk van de strijd om de macht — men kan er een critiek op de leer van het gezag „bij Gods genade" in zien. Het bevat ook weer enkele fantastische personen en tal van anachronismen; eigenlijk is het een allegorie, een gedramatiseerd sprookje. „Balladyna" werd een van Slowacki's populairste werken.

In Genève ook begon hij aan het dramatische verhaal „Anhelli", bij uitzondering in proza geschreven — in een bezield, bijbels proza vol golvend ritme, zoals het totnutoe in de Poolse literatuur niet bekend was. Het is de geschiedenis van het lijden van een groep naar Siberië verbannen Polen, waarbij Anhelli — opnieuw een type van een jonge revolutionair uit adellijke kringen, met autobiografische trekken — in zijn onbekwaamheid en ongeschiktheid tot de energieke en meedogenloze strijd door de auteur meer dan Kordian negatief verbeeld wordt.

Zijn Geneefse jaren sloot Slowacki af met een „sen-

timental journey" naar Italië en vandaar naar Griekenland, Egypte, Palestina en Syrië. Zijn gedicht in blanke verzen „Van de Nijl" schreef hij tijdens deze reis, op zijn tocht naar Thebe:

Toen ik bedroefd terneer zat aan het meer van Tell
Kwam jij uit verre streken naar mij toe gezweefd
Zoals naar 't lokaas vliegt een duif – je was zo wit
Als een bedroefde vogel op een leegstaand huis . . .
Men zag ons lang tezamen peinzend aan het meer
En niemand wist dat wij in blauwe diepten zochten
Naar 't sterretje geluk dat eens verloren ging . . .
Ik weet niet of je 't zonder mij gevonden hebt,
Of steeds nog onder treurwilgen de witte maan
Je droevig aantreft . . . Mijn geliefde hartezuster! . . .
Wat moet de kou je pijn doen . . . In septembernachten
Werd je door 't vlammend haardvuur rood beschenen,
Waarin de takken vochtig snikten . . . De oude boog
Van Tell straalt helderder in 't Zwitsers land dan zonlicht,
Zes maanden van het jaar . . . Ik heb mij snel onttrokken
Aan winterkou, die mij met sneeuwstorm achternajoeg.
Een gouden zon bestraalt me – ik wilde rozen sturen
Die onder 't peinzend zonlicht nu ontloken zijn,
Zelf peinzend, fris, in plaats van woorden, die verleppen . . .
Maar wat heb jij aan rozen, jij, die op de weiden
Naar weduwbloemen zoekt, ze afplukt en daarmee
Je strohoed tooit . . .

(waarbij aangetekend zij dat weduwbloemen een romantische benaming voor scabiosa is).

Na zijn terugkeer bleef hij anderhalf jaar in Florence wonen; maar in 1838 trok hij toch weer naar het hart der Poolse diaspora, Parijs. Slowacki was nu een ervarener, bewuster man geworden, hij meed de politieke controversen van zijn landgenoten en de sfeer van Parijs niet meer; zijn zuiver lyrische productie gaat afnemen en zijn werk krijgt in nog hoger mate een ideeën-inhoud: het wordt gedragen door een hartstochtelijk en diep doorleefd pathos, door een boven alle valsheid verheven rhetoriek, die verre staat van de woordenpraal der classicisten en hun epigonen. Hij schreef nog een drama uit de Poolse praehistorie, „Lilla Weneda", dat opnieuw en voor het laatst de (eigen-

lijk al niet meer actuele) problematiek van de opstand behandelt en waarin hij met bitterheid zijn besef tot uiting brengt dat de hoop der emigratie vruchteloos is.

De Poolse emigranten zagen, na tien jaar van ballingschap en uitgestotenheid, dat vruchteloze steeds scherper in. Een deel van hen, waaronder ook Mickiewicz, kwam in de ban van de vreemde figuur Towianski, die in de salons der emigratie in deze jaren met veel succes zijn mystische leer verkondigde. Vóór ook Slowacki zich geheel aan die ban gewonnen gaf publiceerde hij nog de eerste vijf hoofdstukken (later schreef hij nog enkele fragmenten) van een merkwaardig, half-satirisch epos, „Beniowski", dat als een van zijn belangrijkste voortbrengselen beschouwd wordt. Het onderwerp was vruchtbaar en dankbaar: Beniowski is een historische figuur, een Hongaarse graaf die op het eind van de 18e eeuw naar Polen kwam, aan de strijd van de „confederatie van Bar" tegen de Russen deelnam, door de laatsten gevangen genomen en naar Kamtsjatka verbannen werd — hij wist te vluchten en zwierf de hele wereld door, verbleef o.a. tweemaal op Madagascar, waar hij als „koning" der inheemsen een opstand tegen de Fransen leidde en door de laatsten gedood werd. Van dit rijke en ook door anderen literair bewerkte gegeven maakt Slowacki echter wonderlijk genoeg haast geen gebruik — wij ontmoeten Beniowski als jong, onvervaard edelman in de periode van de confederatie van Bar, naast hem enkele andere figuren die daarin een rol speelden, maar van een handeling is weinig sprake, telkens wordt deze onderbroken door natuurbeschrijvingen en vooral door uiteenzettingen van Slowacki, door uitweidingen over politieke verhoudingen, actuele problemen, zijn persoonlijke sympathieën en antipathieën. Een der scherpst aangevallenen is Mickiewicz. Kort tevoren had juist op een groot diner te Parijs hun verzoening plaatsgehad: Slowacki had er een bezielde improvisatie in verzen gehouden en zijn rivaal de hand toegestoken; de laatste had deze aanvaard en — meester in het poëtisch improviseren als hij was — met een exprompt geantwoord. Maar onwelwillend gezinde ele-

menten hadden Mickiewicz' woorden in de pers verdraaid weergegeven; Slowacki wachtte, geschokt, op een rechtzetting van Mickiewicz (die het bericht misschien helemaal niet gelezen heeft), en toen die uitbleef laste hij in hoofdstuk 5 van zijn „Beniowski" een aanval op de auteur van „Pan Tadeusz" in. Dit meesterwerk van Mickiewicz steekt in poëtische eenvoud en bekoorlijkheid boven „Beniowski" uit, maar Slowacki wist in dit laatste een treffende zeggingskracht en een volledige beheersing van de taal te bereiken, in groter mate nog dan in zijn vorig werk. De stanza's waarin „Beniowski" geschreven is vloeiden hem met wonderbaarlijk gemak uit de pen:

> Zelf buigt liefdevol zich naar mij toe het rijm,
> Koestert mij 't octaaf en mint mij de sextijn.

En elders in hetzelfde werk heet het:

> Het gaat er mij om dat de tong tot uiting brengt
> Met lenigheid al wat het hoofd maar denkt.

Zijn poëem was ook bewust een wedijver met „Pan Tadeusz", waarmee het enkele gelijkenissen, vergelijkbare personages e.d. bezit: Slowacki wilde als het ware het publiek, dat hem totnogtoe tot zijn smart miskend had, de vraag van zijn betekenis in het nationale leven voorleggen. En inderdaad moesten zelfs zijn vijanden de meesterlijkheid van „Beniowski" erkennen — maar grote roem of populariteit bij het publiek bracht zijn schepping hem toch niet, die zou pas veel later komen: de toenmalige lezers, de Poolse „szlachta" (adel), achtten zijn werk moeilijk en soms onbegrijpelijk en hielden zich liever aan andere, toegankelijker dichters.

Moeilijk en ondoorgrondelijk, behalve voor de kring die in dezelfde opvattingen en hetzelfde geloof ingewijd was, werden vooral Slowacki's verzen uit de nu volgende mystieke periode. Het mysticisme van Towianski, dat berustende overgave aan Gods bestier predikte en dat het Rusland van Nicolaas I als leider van het Slavendom erkende, werd al spoedig weer door hem verlaten, maar hij ontwikkelde een eigen

mystieke leer, die eschatologische trekken aannam. Zijn werk uit deze laatste jaren is van die leer doortrokken; zijn creativiteit vlamt soms nog hoog op, maar doet denken aan een koorts, een doodsstrijd. Heel zijn denken bewoog zich in een spiritualistische sfeer:

Onder geen enkele wereldse macht
Kan ik mij schikken – niet uit hovaardij,
Maar wijl 'k mijn oogloze geest eeuwenlang
Voortleid, aan zonnen, aan graven voorbij.

Hoog is zijn dunk en zijn verwachting nog steeds van de dichter, de profeet, de leider die Polen moet verlossen:

De schoonste en heiligste troon Gods op aarde –
– Op wiens verschijnen God eeuwen soms wacht –
Is een profetengeest, grensloos van kracht,
Wentlend zijn wieken als vurige zwaarden,
Die een wereld van steen te verheffen steeds tracht.

Vaak overvalt hem de oude, diepe melancholie en somberheid, zich uitend in eschatologische vormen, zoals in dit Paasgedicht uit 1848:

Van verdoemde dingen is gevlochten een krans,
Duizend heilige lampen, zij doven gans –
Onder één bijl wordt 't hele mensdom geveld –

Alle klokken staan op verraad gesteld.
Van de heiligste werken is gebroken de kracht;
O grote nacht! O grote nacht!

Voor de derde maal zal de haan kraaien – luister!
Voorbij vliegt de engel van 't eeuwige duister . . .

Soms breekt een zekere ironie door, zoals in het volgende gedicht („Profetie" uit 1847), die echter onmiddellijk weer plaatsmaakt voor de zieners-toon:

Als de roos verenigd wordt met het gesteente
En boven hen de eik wiegt en ontbot, –
Dan gloeit de emigratie òp tot haar gebeente
En vraagt zij een paspoort aan bij God.

En als één man rijst zij, de machtigen wondt zij,
De godlozen vallen door haar adem ter aarde,
God zelf reikt de pas uit, Christus heft de zon-schijf,
De bliksem-Geest levert ons snelle paarden.

De sabels gaan vonken, zon straalt op de vanen,
Alle harten zullen als lampen lichten,
Onz' armzalige schoenen zullen glanzen als manen,
Onze lompen ons tooien als bliksemschichten.

En vogels des hemels zullen Polen verkonden
Dat wij naderkomen, als boeren met stokken –
Maar ijzeren ridders, tegemoet ons gezonden,
Zullen vluchten bij 't zien van ons, dodelijk geschrokken.

Breekt met uw armen, die vlammen sproeien,
Lijflijke weerstand, o God, zonder dralen!
Laat de roos, met de steen verbonden, ontbloeien,
Laat de eik, als God, door zijn schors heen stralen!

Want niet eerder zullen die dingen gebeuren
Dan geschiedt wat de dichter kwelde met pijnen –
Als de geesten een wolk zijn, waardoor bliksems scheuren,
En daarin – als Christi – de leiders verschijnen.

Vurig blijft zijn vaderlandsliefde en zijn verlangen naar het geboorteland:

Als ge ooit komt in mijn dierbare streek
Waar door valleien de Ikwa zich windt
Waar 's nachts mijn bergen staan in blauwe tint,
Stadsgelui klinkt en 't geruis van een beek,
Waar beemden, geurend naar lelies van dalen,
Klimmen langs hellingen in zonnestralen –

Als ge ooit komt in dat land, dierbaar hart,
– Als uit een straal in een lichaam gekeerd –
Denk aan 't verlangen dan dat me verteert,
Dat daar als 'n aartsengel staat, alles tart,
Soms boven 't stadje vliegt als een zwart beest,
Dan op de rotsen weer rust en fel brandt.

Voelt ge de lichtere lucht, die geneest –
Die stortte ik uit mijn borst aan mijn land . . .

Heimwee en patrotisme versterken in hem de ideeën over de onsterfelijkheid en de uitverkorenheid van het Poolse volk (in „Beniowski" laat hij Christus zeggen: „Polen is mijn Jeruzalem en mijn graf"); in het drama „Samuel Zborowski" uit zich dat in extatische vormen, de nationale kwestie wordt er geheel in kosmische dimensies gezien, de rol van het Poolse vaderland op geëxalteerd-overdreven wijze voorgesteld. Van zijn groots geconcipieerde epos „De Koning-Geest", dat de Poolse geschiedenis in het licht van zijn mystieke gnosis moest uitbeelden, kwam slechts de eerste rhapsodie tot stand; het miste, evenals de drama's uit deze slotfase van zijn leven, compositorische kracht en eenheid.

Zij verlangen naar het vaderland werd echter bedwongen door het politieke bewustzijn, dat hem een terugkeer naar het onderworpen Polen als een capitulatie deed voelen en deed afwijzen: dat getuigt het volgende gedicht, „Aan Moeder" uit 1847:

Menigmaal, mijn lieve moeder, zal je hart snel kloppen
Ziende hen die keren en die begenadigd worden –
Dat 'k aan dwaze plannen vasthoud kun je niet verkroppen,
Dat zo hard de wapenrusting is die ik omgordde.

Door mijn terugkeer had 'k jouw leven jaren nog verlengd...
Als ze vragen of je zoon terugkomt ongedeerd,
Zeg dat hij als 'n hond zich op de vaandels heeft gelegd
En niet komt, al roept je hem, maar slechts de ogen keert.

Dat hij slechts de ogen keert naar jou . . . meer kan hij niet,
Slechts die blik naar jou verraadt de smarten die hem branden;
Maar de dood verkiest hij boven 'n halsband in 't verschiet,
Hij verkiest de beker der vertwijfeling boven schande!

O, vergeef hem, hoedster, jij die al zijn leed verzoette,
Dat hij zich zo heeft vergooid tot hij zichzelf ging haten,
Vergeef hem – want zou hij niet God de rug toewenden moeten,
Zeker zou hij dan ook jou, zijn moeder, niet verlaten.

Dit politieke besef was dus bij Slowacki, ondanks zijn mystieke vervoering, niet gedood. In zijn „Ant-

woord op de Toekomstpsalmen" reageerde hij fel op Krasinski, die andere rivaal, die in zijn „Toekomstpsalmen" de aristocratie verdedigd had; Slowacki laat hier een democratisch, en zelfs een uitgesproken revolutionair geluid horen, hij beseft dat de gedroomde vrijwording en salvatie niet denkbaar zijn zonder een algemene — en speciaal voor de szlachta funeste — volksopstand.

Dan komt het revolutiejaar 1848, en inderdaad breekt ook in Polen de opstand uit, in het Pruisische deel van Polen tenminste. Slowacki's oude geestdrift doet hem onmiddellijk naar het roerige Wroclaw (Breslau) en Poznan (Posen) snellen, hij dicht vurige en opstandige stanza's — maar de beweging mislukt en verloopt, en een laatste weerzien met zijn moeder is voor hem het enige positieve resultaat van deze reis. Al sinds zijn jeugd teringlijder, sterft hij dan weldra aan deze slopende ziekte der romantici, eenzaam en nog steeds de zo begeerde roem en erkenning van zijn volk niet deelachtig. Aan dezelfde ziekte sterft in hetzelfde jaar 1849 zijn land- en lotgenoot, de slechts enkele maanden jongere Chopin, wiens geaardheid en levensgang zoveel overeenkomsten met die van Slowacki vertonen, die in zijn sentimentaliteit echter zoeter, weker en — misschien dank zij zijn Franse vader — luchtiger was, die de „middelpuntvliedende kracht" miste waardoor Slowacki volgens Krasinski gedreven werd en waardoor deze telkens weer van de aarde af naar verheven en moeilijk bereikbare hoogten streefde.

Roem gewerd Slowacki pas enige decennia later, toen de symbolisten en „decadenten" hem gingen ontdekken (en navolgen): deze zoekers naar het schone en betekenisvolle in de taal, naar nieuwe wijzen van zich uitdrukken en van poëtische vormgeving vonden en waardeerden Slowacki's impressionisme, zijn vormvolmaaktheid en eufonie. Buiten Polen zal hij nimmer grote bekendheid verkrijgen: daarvoor verliest zijn poëzie te veel bij vertaling en is zij te zeer aan tijds- en persoonlijke omstandigheden gebonden. Ten bewijze hiervan diene tenslotte het volgende, voor Slowacki typische gedicht uit 1835:

WOLKEN

Naar den hoge
hef ik de ogen
dof van tranen,
staande op aarde
onder zware
wolkenbanen.

Trots door 't lijden,
wil 'k vermijden
mensenkolken –
't Hoofd wil wonen
in een kroon van
onweerswolken.

Alle kanten,
Gods gezanten,
zal 'k u volgen;
want in 't duister
zonder luister
ben 'k verzwolgen.

Met u snellen
naar waar felle
stormen loeien –
tranen plengend
in verzengend
bliksem-gloeien!

Vonken strooi ik,
bliksems gooi ik,
dra zal 'k sterven;
ziet mij aan en
volgt mijn banen,
mensen! dwergen!

Mensheid, waarde,
hier op aarde
staan uw zerken . . .
Naar Gods hemel,
't wolkgewemel
sla 'k mijn vlerken!

S. Vestdijk

CONCLAVE[1]

Toen Thieme Backer de brief had gelezen, dacht hij eerst aan een mystificatie, een slechte grap van een borrelvriend (vijanden had hij niet, maar vrienden werden soms leuk na de vijfde borrel), vervolgens aan de mogelijkheid, dat iemand met de tijd in de war was, en ook enigszins met de personen. Een verdraaide hand, en een niet al te beste stijl. Hoewel er meer kans was op vetvlekjes dan op een watermerk ging hij zelf zo ver van het papier tegen het licht te houden. Ja toch, hij hád een vijand, of een gewezen vijand, tegenstander veeleer, en dat was bovendien iemand, die er de vorige keer rechtstreeks in gemengd was geweest. Maar hij kon zich niet voorstellen, dat een gynaecoloog op deze manier wraak wou nemen voor vijf tanden, die hij achteraf nog betaald had ook, maar dan een redelijke som. De gynaecoloog groette hem op straat, en had het veel te druk om aan anonieme brieven te denken. De zoon van de gynaecoloog: dat was al een ander geval. Die miste de tanden tenslotte. Zou een jongen van 17, 18 jaar zo'n anonieme brief schrijven? Mijnheer, uw zoon heeft een verhouding met de Franse lerares, houd hem in de gaten, — iets van die kracht. Het was denkbaar; maar zo'n leerling zou, tenzij opzettelijk, toch geen fouten maken in de trant van „moet ik u verwittigen van dat" en verderop nog een eerste-vierde-naamvalsconstructie van je welste: „ . . .de juffrouw zoekt hij vaak op en ontvangt hem met thee en sigaretten," — iets dergelijks.

Veranderde men de ene zoon in de andere, Franse lerares in piano-onderwijzeres, en antedateerde men de brief een kleine twee jaar, dan zou het ongeveer kunnen kloppen. Dat er een of ander verband bestond tussen de vroegere gebeurtenissen en deze waarschuwing, was aannemelijk; maar het kon ook zijn, dat het verband elders lag: in Rick en Dick zelf, — namelijk voor het geval dat de briefschrijver gelijk had. In be-

ginsel ging hij ervan uit, dat men anonieme brieven naast zich neer kon leggen, maar zonder de informatie te veronachtzamen die zij wellicht behelsden; en het was ook in het geheel niet waar, dat anonieme briefschrijvers het met hun geadresseerden altijd slecht voor hadden. In zijn practijk kende hij daar frappante staaltjes van. Vooral in de provincie hield men zich graag buiten schot, en ongesigneerde inlichtingen mochten dan zelden iets om het lijf hebben, zij werden vaak volkomen te goeder trouw gegeven. Dat Dick bij de Franse lerares op bezoek was geweest, wist hij. Dat had zich wellicht herhaald. Hij kende het mens niet. Dick was nog geslotener dan Rick, en men kon het standpunt innemen, dat een onbekende Franse lerares even waarschijnlijk was als een piano-onderwijzeres, die hij in zijn jonge jaren met geen tang had willen beetpakken. Hoe dit alles zij, het was zijn plicht als vader om tot een nieuw gesprek onder vier ogen over te gaan, — een gesprek nog veel moeilijker, veel pijnlijker, verwarder, dan met Rick nadat het eenmaal gebeurd was. Dááraan had men houvast. Aan de Franse lerares had men geen houvast, om van de anonieme brief maar te zwijgen. En aan Dick enkel en alleen in zover men wist, dat hij jong was en van moederskant wat belast, — niet zijn vrouw zelf, die had zich altijd keurig gehouden, maar een paar van die ooms, of achterneven, hij wist niet precies.

Hoezeer verkleefd aan het behandelen van familiezaken met de losse hand, dacht hij nog enkele dagen ingespannen na, alvorens zich op het gladde ijs der vertrouwelijkheid te wagen, bestudeerde de brief nog eens, en betrapte zich zelfs op het schatten van de gevolgen van Franse leraressen. Dat waren natuurlijk niet allemaal wufte mirakels, onzin, onzin; maar de voortplanting hield daar geen rekening mee, — welke vrouwen plantten zch al niet voort, daar stond je soms versteld van: oude lijken, monsters, grootmoeders, zenuwpatiënten, kankerlijdsters, alles en iedereen. Het was een functie. Tenslotte begreep hij, dat het zijn plicht was, niet alleen om met Dick te gaan praten, maar om het delicate gesprek in tweeën te splitsen,

met een behoorlijke tussenpoos. Hoofdzaak was, dat er niets van kwam. Geen herhaling van die vervelende tingelmeid, die zich overigens keurig gedragen had, door zonder schandaal te trappen naar de gynaecoloog te gaan; er waren misschien Franse leraressen die haar dat niet eens nadeden. Dát dus in ieder geval: de jongen waarschuwen voor mogelijke gevolgen, en dan als het kon iets beter dan hij het, te laat, Rick had gedaan. Maar hij kon onmogelijk zeggen: „Dick, ik moet eens ernstig met je praten, ik zeg je op de voorgrond, dat ik er niets van geloof, maar de zaak is te ernstig om het er niet eens over te hebben met zijn beiden. Ik heb een brief gekregen over jou en de Franse lerares, jouw Franse lerares, ik geloof er geen stom woord van, maar voor het geval . . . zie je, jongen, wees in ieder geval voorzichtig, een ongeluk zit in een klein hoekje, dat weet je natuurlijk óók wel . . . maar je weet misschien niet . . .," — en dan de inlichtingen. Dat was onmogelijk. Aan het prikken van zijn haarwortels merkte hij, dat deze aanpak hem in een allerbelachelijkste positie zou brengen: net alsof hij het van die Franse lerares perfect in orde vond, en Dick alleen maar voor de gevolgen wou waarschuwen; en hij kon hem ook moeilijk in één adem voor de gevolgen waarschuwen en hem de Franse lerares verbieden of afraden of uit het hoofd proberen te praten. Van tweeën één: óf hij ried de Franse lerares af, en daar lag dan in opgesloten, dat er ook geen gevolgen konden zijn; óf hij waarschuwde voor gevolgen en liet de lerares voorlopig rusten, een week of twee drie, zodat Dick tussen de beide vertrouwelijke gesprekken geen verband zou leggen. Deze tactiek beviel hem zo goed, dat hij het eerste gesprek nog enkele dagen uitstelde, en zich afvroeg of het tweede wel nodig zou zijn. Aan het eerste was niets verloren, dat was wenselijk voor alle eventualiteiten, Franse lerares of niet; maar in zijn opgeluchte stemming begon hij het mens hoe langer hoe meer voor een mythe te houden, niet meer dan een onbewust werktuig voor vaders om zich ridicuul te maken tegenover zoons. Op zijn minst zou hij kunnen afwachten tot hem meer van dergelijke berichten bereikten.

Hij had Dick bij zich laten komen boven op zijn studeerkamer, had de sleutel onopvallend omgedraaid, — niet geheel onopvallend, dan kon de jongen zich een beetje voorbereiden, — had hem een fijne sigaret gepresenteerd, en zat daar nu als de man die zal gaan pleiten, vrij slecht pleiten, voor een bij voorbaat gewonnen zaak. De winst lag hierin, dat duizenden jongens door hun vaders op een onbeholpen manier waren ingelicht, en dat er tóch nooit wat gebeurde. Rick was een uitzondering, — o, maar het was waar, hij hád Rick niet ingelicht, niet op tijd ingelicht . . . Hij deed een trekje aan zijn sigaar en volgde de rook met de ogen.

„Je weet nog wel van Rick indertijd?"

Dick knikte, en bekeek zijn sigaret. De man tegenover hem was zo'n totaal ander wezen dan hijzelf. Groot en breedgeschouderd, de staalblauwe ogen door witblonde haartjes omrand, die er iets aardigs, maar ook iets schaamteloos aan gaven, het gezicht rood, plomp patriciërachtig, de lippen professioneel bewegelijk, en wat er van die lippen kwam, dat was een soort mannentaal aangemaakt met stroop, iets diks en verzadigds en vertrouwenwekkends, en erg plezierig, men zou haast zeggen: lekker, om naar te luisteren, — maar hij kende dit nu al sinds jaren, en hij mocht dan wel op zijn vader gesteld zijn, op zekere afstand, te veel van deze man zou de vraag kunnen doen opkomen waar men blééf als zoon, wanneer de vader overal was, voor, achter, boven, onder, in alle kamers, rechtszalen, sociëteiten, weilanden, spiegels, stoelen, glazen, haardkleedjes. Hij had het gevoel alsof hij als heel kleine jongen eens een beslissend gesprek met zijn vader had gehad over dingen, die hij zich niet herinnerde, en waarin alles gezegd was, alles uitgeplozen, van alle kanten bekeken, en afgedaan. Na afloop hadden ze elkaar toen de rug toegedraaid, goede vrienden, en meteen dood voor elkaar.

Thieme Backer schraapte zich de keel. — „Je hebt toen met die jongen van Wiarda gevochten, nogal . . . flink hè. Maar je wist natuurlijk, dat wat hij gezegd had niet onwaar was."

„Natuurlijk," zei Dick, „maar hij kon zijn mond houden. Als het niet waar was geweest, had ik hem nooit . . . "

„Precies," zei zijn vader tevreden, en de sigaar, die hij op het asbakje had willen leggen, klemde hij tussen de lippen, in een stand schuin naar beneden opzij, hetgeen iets neerslachtigs aan zijn trekken verleende, maar aan de witbehaarde ogen bijna iets koddig lichtzinnigs, „dat had ik in jouw geval ook gedaan. Het was geen laster, maar belediging, precies . . . Rick was een beetje onvoorzichtig geweest. Een beetje erg."

Weer knikte de jongen, de bovenlip opgetrokken. Toen haalde hij de schouders op. — „Hij wás anders niet zo onvoorzichtig."

Thieme Backer keek naar de grond, vervolgens naar de balken van de zoldering. — „Je kent hem langer . . . beter dan ik." — Hij lachte even. — „Jullie hebben vroeger samen nogal wat uitgespookt, en Rick heeft nooit zijn nek gebroken. Maar dat bedoel ik nu niet." — Hij spitste de lippen, zodat de sigaar omhoog schoot en enige as verspreidde. — „Ik bedoel met vrouwen."

„Dat bedoel ik óók," zei Dick.

„O," zei Thieme Backer, en nam de sigaar uit zijn mond.

„Er was niets van aan. Dat heeft Rick me later verteld. Na die vechtpartij."

„Waar was niets van aan?"

„Van juffrouw de Weerd."

„Je wilt toch niet zeggen," zei Thieme Backer langzaam, „dat dokter Wiarda, toen hij me voor die vijf tanden niet in de nek kon zien, dat al eerder gedaan had met die . . . Maar dat doet er nu niet toe, dat laten we nu maar rusten."

„Daar weet ik alles van," zei Dick, „maar dat was niet zoals u denkt. Ze was wél . . . ze moest wél een kind krijgen, maar niet van Rick."

„Dat moet je me eens uitleggen," zei Thieme Backer, „voor zover ik je tenminste zal kunnen volgen." — Humoristisch knipoogde hij, maar in werkelijkheid

voelde hij zich zo hulpeloos als een opvoeder van tijgerwelpen, en de sigaar kwam niet meer van de asbak vandaan en doofde daar. De jongen zat vrij somber voor zich uit te kijken. Eindelijk zei hij:

„U moet niet denken, dat ík er alles van snap. Ik zal het u zeggen zoals Rick het mij gezegd heeft, — na die vechtpartij, toen vond hij het zeker tijd worden om mij in vertrouwen te nemen. Hij was wél... hij had wél . . . met juffrouw de Weerd . . . maar hij wist zeker, dat er niets van komen kon. Dat heeft hij me zelf verteld."

„O, daar weet jij dus óók alles van," zei Thieme Backer.

Dick knikte.

„Altijd maar voorzichtig," zei Thieme Backer met een diepe zucht, „dan hoef ik je dus . . . Goed, ga door. Ik hoef jou niet auf te klären, maar jij mij wel. Maar leg het me zo duidelijk mogelijk uit, ik ben óók maar een advocaat."

„Nu moet u me niet voor de gek houden," zei Dick, „ik vertel u alleen wat Rick mij verteld heeft. Toen ze zei, dat het weggebleven was, dacht hij, dat het tóch had gekund, op een of andere manier, — het bleef anders nooit weg, — en toen zei hij dadelijk, dat hij dan wel met haar zou trouwen, als het zo was. Dat kon hem niet schelen. Maar dat wou ze niet."

„Ja, dat meisje heeft zich keurig gedragen," zei Thieme Backer, zijn sigaar weer opvattend, „een beauty was het niet . . ."

„Haar moeder had een commensaal, die was bediende in die ijzerwinkel, ik geloof, dat hij daar nóg is, Beets heet hij. Zo'n lange, schrale jongen, daar had ze al eerder wat mee gehad . .. Ze dacht dus eerlijk, dat het zo ver was, met Rick. Maar ze wou Rick niet . . ."

„Ervoor op laten draaien," zei Thieme Backer, „ga door."

„Toen heeft ze het met die commensaal . . . met die commensaal gedaan, dan kon ze, als het werkelijk zo was . . . Dat maakte dan geen verschil meer, en dan kon ze altijd zeggen . . ."

„Juist, dan kon ze die commensaal ervoor op laten

draaien. De heer *Beets.*" — In het schijnsel van de vlammende lucifer knipperden zijn ogen als dollen: een panische schrik van witte oogharen helemaal op hun eentje, menselijk te vertalen als snaakse humor aan de borreltafel. Tevreden zoog hij aan de herboren sigaar, en stiet een machtige rookwolk uit. Hij scheen zich te ontspannen, losser en ruimer te worden in zijn bewegingen. — „Dit lijkt me nu echt het verhaal, dat in de Camera Obscura nog ontbreekt. Dat is toch van Beets?"

„Ja, Nicolaas Beets," zei Dick, „Hildebrand, dat is Beets."

„Ik ben altijd in de war met Beets en Ten Kate. Overigens is het toch meer een verhaal voor Maupassant, lijkt me. Dat lezen jullie zeker nog niet op school . . ."

„Guy de Maupassant bedoelt u? Neen, daar lezen we wel óver, maar we lezen niet ván hem. Of alleen zo'n stukje, in een bloemlezing. Daar staat niets in."

„Ik zie, dat jullie lerares het decorum in acht neemt. Het ís toch een lerares? . . . Ach ja, je zou naar die juffrouw toe zijn gegaan, dat had je toen gezegd . . ."

„Juffrouw Rappange," zei Dick, „ja, die zaagt me een beetje door over Mallarmé en dat soort k . . . mensen. Het is wel een geschikt mens."

„Juist . . . Maar ga door!"

Achter zijn dikke rookwolken wenste Thieme Backer zichzelf geluk zo terloops en ongedwongen, zozeer als onopvallend tussengerecht, de waarheid op het spoor gekomen te zijn. Nu verviel meteen het tweede gesprek. Aan de eerlijkheid van de jongen was geen twijfel mogelijk. Dat smalend lachje had hij nooit gepresteerd, wanneer de brief het bij het rechte eind had gehad, en hij was er ook van overtuigd, dat Dick en Rick het niet beneden hun waardigheid achtten om hem voor te liegen als het moest, maar wel om zo doortrapt comedie te spelen. Dat zat niet in die jongens.

„Nu goed," zei hij, de rook met de hand verspreidend, „er is niet veel meer om over door te gaan. De juffrouw, die pianojuffrouw, die wou Beets ervoor op laten draaien, maar ze dacht eerlijk, dat het van Rick

was. In háár ogen ben ik dus niet voor . . . hoeveel was het ook weer . . . voor honderd pop opgelicht. En Rick zelf: dat was zo tussenbeide. Die wist het niet meer."

„Later wel," zei Dick.

„Hoe dan?"

„Later heeft ze het hem verteld. Anders kon hij het toch ook niet weten."

„Inderdaad. Ja natuurlijk." — Thieme Backer bekeek zijn sigaar. — „Ik moet zeggen, dat alimentatiekwesties doorgaans eenvoudiger in elkaar zitten, maar dat er meer gedonder van komt . . . Je leert altijd weer opnieuw. Maar Rick . . . ik zal er nooit met hem over spreken, hoor, die zaak moet nu maar dood en begraven zijn, het is een goeie les geweest voor ons allemaal . . . Maar Rick moet toch . . . Hoe vónd hij dat eigenlijk, van Beets?"

„Hoe bedoelt u?"

„Jullie handen zitten nogal los . . . met tanden en zo . . . Was hij niet kwaad?"

„Kwaad? Op wie?"

„Op die juffrouw natuurlijk. Ik bedoel met Beets . ."

„Dat kon hem niet schelen," zei Dick.

„Door de antecedenten," zei de directeur.

Daarna begon hij te hoesten, verslikte zich, en haalde een grote rode zakdoek te voorschijn, die hij niet voor zijn mond hield, maar over zijn bijna kale schedel wierp. Hij was wat geëchauffeerd geraakt, en scheen erop te vertrouwen, dat de katoenen stof het zweet uit zichzelf zou absorberen. Terwijl hij nog wat nahoestte, bracht hij twee vingers op de zakdoek, vervolgens de hele handpalm, en bewoog die zachtjes heen en weer, zonder dat de zakdoek van zijn plaats kwam. Onder de rode doek leek zijn zwaar, geplooid gezicht op de snuit van een buldog, die op de kermis gedwongen wordt om voor zot te spelen. Van die plooien zaten zijn ogen half dicht, en dat gaf de ongewone combinatie van een ferm en open oudemannegezicht, heerszuchtig en nogal dom, met sluwe spleetogen bij de gratie van waterzucht.

De drie leraren wachtten tot het ritueel beëindigd

was. De Engelse leraar, meneer Stibbe, die slordig zijn pijp zat te roken en as te morsen, sloeg zijn aapbruine en melancholische ogen op, en maakte een schurkende beweging met zijn tamelijk corpulent lichaam, dat echter zo los in elkaar zat, dat het aan een schonkige jongen had kunnen toebehoren. Hij scheen altijd in een asregen te leven, Joodse brandweerman met een week hart, met bewegingen wild, golvend, ongecoördineerd, en altijd een vlammetje vlak bij zijn broek. Vlot en zoetsappig, een deftig officiële spreektrant parodiërend, zei hij:

„Als we er eens mee begonnen onze algehele machteloosheid te erkennen."

Brouwers nam hem van het hoofd tot de voeten op. — „Dan ga je er al van uit, dat er iets van waar is." — En tegen de directeur: „Ik heb nog niet goed begrepen wat u eigenlijk dwarszit: de wetten van de erfelijkheid of de imitatiezucht van de jeugd. Milieuinvloeden kunnen we wel buiten beschouwing laten."

De directeur spande zich in. Daar hij zijn voorhoofd niet goed meer kon fronsen, vergenoegde hij er zich mee Brouwers onbewegelijk aan te staren. — „De familie, bedoel je . . . In elk geval is er dat antecedent, of precedent, wat zeg je in zo'n geval . . ."

„Dat kan allebei," zei Brouwers, zijn hand om zijn rood baardje tot een vuist gebald, „het precedent is het antecedent, wanneer je die twee broers met elkaar vereenzelvigt. Maar daar ben ik tegen. Ik wil er trouwens geen twijfel aan laten bestaan, dat ik tegen alles ben. Ik zal er niet telkens doorheenpraten."

„En geen koude honende blikken," zei meneer Stibbe amicaal.

„Indertijd," zei meneer IJzerman, de wiskundeleraar, een donkere man met verwijtende oogopslag en kortgeknipt haar bij wijze van bestrijdingsmiddel van een huidziekte, zich manifesterend in een grote cirkelvormige plek roos, iets groter dan een tonsuur, „indertijd hebben we dat geval gehad van de oudste broer . . . O, daar had u het ook over . . . Was dat niet met een muziekonderwijzeres?"

De directeur knikte. — „Hij had niet zelf les bij

haar. De hele stad wist ervan, hij was toen 17, of pas 18, en dat mens een stuk in de 20. Eigenlijk had de school er niets mee te maken."

„Ik meen me te herinneren, dat de ouders, of de vader, de zaak in de doofpot heeft gestopt . . . "

„Met een tang, ja," zei meneer Stibbe, waarna hij als een sidderaal opsprong om de golf as en vonken uit zijn pijp onschadelijk te maken. Meneer IJzerman wachtte tot hij klaar was, en zei toen:

„Maar is hij nooit met u komen praten?"

De directeur schudde het hoofd.

„Hij kon toch moeilijk zeggen: hebben júllie mijn zoon dat geleerd, wel?" zei meneer Stibbe.

„Maar in dit geval," zei de directeur, „ik ga er nu nog steeds van uit . . . in dit geval zou hij wél met me komen praten."

„Zeker," zei meneer IJzerman, „dat bedoel ik ook. Daarom zou het makkelijk zijn, wanneer u hem al kende."

„Ik kén hem wel," zei de directeur met een moedeloos gebaar, als om aan te geven, dat hij Mr. Thieme Backer niet kende en liever ook niet wilde kennen.

„Dan wil ik een rechtstreekse vraag stellen," zei meneer IJzerman, „gelooft u het?"

„Neen," zei de directeur.

„Dan begrijp ik niet waarom u ons . . ."

„Dat was mijn plicht," zei de directeur, „het gaat er niet om wat ik geloof, maar wat men gelooft. En door dat antecedent, of precedent . . ."

„Voor zover ik het zien kan," zei meneer IJzerman, „is het enige wat ons te doen staat ons er niet mee bemoeien. Stel dat het waar is, dan is over ruim een half jaar die jongen van school, en dan zijn we ervan af."

„Tenzij hij zakt," zei meneer Stibbe, fel trekkend aan zijn pijp, alsof het geval hem opeens begon te interesseren.

„In zo'n geval zakken jongens niet," zei Brouwers op dromerige toon.

„In een half jaar kan veel gebeuren," zei de directeur.

„Zelfs in negen maanden," zei meneer Stibbe, „nu we tóch bezig zijn te praten over dingen die we niet geloven . . ."

„Zo moet je het niet opvatten," zei de directeur ontevreden, „er komt een ongetekende brief. Er moet iemand op dat idee zijn gekomen. We weten, dat hij geregeld bij haar komt, of tenminste vaker dan gewoon. Dat hebben we hier nooit gehad. Waarom vraagt ze niet eens een andere jongen? Ik geloof er niets van dat er iets gebeurt, maar in dit geval is de schijn al . . . Juist door dat gebeurde met die broer, is het niet? Als ik het verkeerd inzie, zeggen jullie het maar."

Niemand zei iets. De directeur veegde zijn schedel weer af, thans met zijn hand, die hij van binnen bekeek, en meneer Stibbe zat met zijn rechterbeen te wippen, en dat leek op schoppen. Meneer Stibbe zei:

„Ik geloof het óók niet, maar aan de andere kant is zoiets nu niet zó verschrikkelijk ongewoon, of tegennatuurlijk. Wanneer leerling en lerares zo weinig in leeftijd schelen . . . Op onze leeftijd . . . ik bedoel: van onze leeftijd uit gezien hoort dat veel meer bij elkaar dan . . . ik weet nu geen goed voorbeeld. Maar ik heb indertijd zoiets in Gouda meegemaakt, een dergelijk geval: een lerares plant- en dierkunde, nog erg jong, en die had een verhouding met een jongen, niet eens uit de 5e, maar uit de 4e klas. Wat doe je ertegen? Dáár schijnen ze er te veel tegen gedaan te hebben, want dat meisje heeft zich van kant gemaakt. Ik heb haar niet gekend, het was net voor mijn tijd; wel de jongen, daar was niets aan . . ."

„Juffrouw Rappange is 34," zei de directeur.

Onmiddellijk liet Brouwers zijn baard los, en zijn hoog, smal voorhoofd overdekte zich zo snel met sarcastische rimpels, dat ze onder zijn haar vandaan schenen te schieten. Zijn kleine felle blauwe ogen boorden zich in die van de directeur:

„Het valt me op, dat u voor het eerst haar naam noemt. Ik moet u zeggen, dat ik het verbazend oncollegiaal vind om onder de argumenten, die we hebben om het niet te geloven, háár niet in de eerste plaats te heb-

ben opgenomen."

De directeur hief moedeloos de hand op. Hij begreep het niet.

„Ik ken haar slecht, maar het lijkt me volstrekt onaannemelijk . . ."

Meneer Stibbe golfde agressief. — „Waarom? Omdat ze lelijk is?"

„Als je iemand slecht kent, is niets onaannemelijk," zei meneer IJzerman, „ik geloof er óók niets van, hoor, maar niet op díe grond. Dat heeft niets met collegialiteit te maken, Brouwers. Wanneer we in een geval als dit niet oncollegiaal mogen zijn, dan kunnen we even goed onze mond houden."

„Dat bedoel ik juist," grijnsde Brouwers.

„Ik heb een halve nacht over deze kwestie nagedacht," zei de directeur, „en niemand kan zeggen, dat ik met juffrouw Rappange geen rekening heb gehouden. Voor zover ik daar de aangewezen persoon voor ben. Ik vind haar wat vreemd. Het kan door mijn leeftijd komen, vroeger stuurden ze je die meisjes niet op je dak, maar met Mia . . . met juffrouw Goudswaard heb ik dat gevoel nooit . . ."

De andere drie schoten in de lach, zelfs Brouwers, maar herstelden zich snel. Mia was altijd wel iets om een moment van hilaire vertedering aan te wijden.

„Een sfinx in vrouwenkleren," zei meneer Stibbe, nog wat as namorsend.

„Goed zo," hoonde Brouwers, „ontneem haar ook de menselijkheid maar. Ik heb veel zin om weg te gaan."

„We moeten het ook niet te lang maken," zei de directeur streng, „ik wou alleen weten wat er gedaan moet worden. Ik reken natuurlijk op strikte geheimhouding."

De andere drie knikten.

„Zeg tegen die jongen, dat hij niet meer naar Toos toe mag," zei meneer Stibbe, „dan zie je meteen aan zijn gezicht of er iets van waar is."

„Die jongen?" zei de directeur, meneer Stibbe's opmerking voor ernst nemend, „die kijkt door je heen of je lucht bent. Ik heb die jongens nooit erg gemogen,

de broer ook niet . . . Misschien zou het mijn plicht zijn om de vader in te lichten. Maar dat gaat toch wel iets te ver, de man is advocaat, en dan kom ik daar met een ongetekende brief. Ik zou die brief eventueel kunnen verzwijgen. Maar ik voel er ook niet veel voor om slapende honden wakker te maken."

„De aangewezen weg," zei meneer IJzerman, „zou natuurlijk zijn om met juffrouw Rappange zelf te gaan praten . . . "

„Ik pas," zei meneer Stibbe.

„ . . . om haar aan het verstand te brengen, dat ze Backer iets minder vaak bij zich thuis zou kunnen ontvangen. We kunnen zelfs . . ."

„Een van ons kan dat onmogelijk doen," zei meneer Stibbe, „dat kan alleen een vrouw doen. Mia is ongeschikt. Die is onze kleine meid."

„Ik in ieder geval niet," zei de directeur, „ik heb vannacht al niet geslapen . . ."

„We zouden zelfs," hervatte meneer IJzerman, „volkomen open kaart kunnen spelen en haar de brief laten lezen. Dat zou mijns inziens de enige manier zijn. Doen we zoiets niet, dan kunnen we beter afwachten."

„Dan blijven we eraan vastzitten," zuchtte de directeur.

„Maar wat wilt u dán?"

„Niets," zei de directeur, „ik wéét het niet. Ik vind het een alleronaangenaamste geschiedenis. Zo'n brief daar moet je natuurlijk . . . Maar ik heb het gevoel dat dit nog maar een begin is."

„Meer brieven?"

De directeur schudde het hoofd, berustend, ouwelijk, gehinderd.

„Wie zou dat ding geschreven hebben?" vroeg meneer Stibbe.

„Iemand die weet dat hij daar komt," zei de directeur, „het maakt op mij niet de indruk van een leerling, maar ik ben tenslotte geen detectieve."

„Neen, geen leerling," zei meneer Stibbe, „dat is niet een brief van een leerling."

„Waarom niet?" vroeg Brouwers ironisch.

„Ja, Brouwers . . . Wat moet ik je daarvan nou . . . Neen, geen leerling." — Meneer Stibbe keek onderuit, naar de anderen. — „Maar ik vind, dat Brouwers het haar zeggen moet. Die is de enige, die een beetje kijk heeft op haar inborst . . . inborst . . . ja juist, inborst. Voel je daar niet wat voor, Brouwers?"

Brouwers stond op, heel lang en mager, vlammend rood van boven, een goedgeklede wraakengel van 40 jaar. Hij keek neer op het hoofd van meneer IJzerman. — „Ik bijt liever al mijn nagels af en slik ze in. Maar ik wou van één ding zeker zijn: dat er niets gebeurt zonder dat ik erin gekend word. Ik heb hier nu een kwartier gezeten . . ."

„Wíj erin gekend worden, bedoel je zeker," zei meneer IJzerman, schuin naar boven kijkend.

„Ja, maar vooral ik. Als jullie voor rechter willen spelen, dan ben ik de advocaat, en juridisch heb ik dus het recht . . . Morgen heren."

Toen hij weg was, zei meneer Stibbe tegen meneer IJzerman:

„Zou hij verkikkerd op haar zijn?"

„We doen voorlopig dus niets," zei meneer IJzerman, „dan geloof ik, dat ik maar eens . . ."

De directeur stond al, en zijn door waterzucht verwekte spleetogen bewogen zich heen en weer tussen meneer IJzerman en meneer Stibbe, wat verstrooid, wat gedistantieerd, alsof hij verbaasd was hen daar nog steeds bij zich te zien.

1 Fragment uit **De Ziener** (De Bezige Bij, 1959).

Willem Brandt

ONTMOETING

Sneller dan licht
schoot ik buiten de aarde;
hoeveel seconden
duurde mijn vlucht?
Weder gekeerd
was het duizend jaar later,
rood schroeiden sterren
een wond in de lucht.
Vuur vrat een slang
tussen puin en zwartwater,
oerwouden woedden
op amsterdam,
new york een nest van
krampachtige larven,
boven parijs hing
een giftige zwam.
Tussen berlijn en
siberië kropen
traag brontosaurussen
vuurspuwend rond.
Drakengedrochten
trokken in doodsnood
sporen van bloed
over asgrauwe grond.

Een vage gestalte
loerde uit de bosrand,
ik zag zijn gelaatsvlees
verminkt tot het bot.
Schuw trad hij nader,
hij knielde en schreeuwde:
te laat voor de wereld,
te laat voor een god!

Ik zei: maar een mens is
weer tot u gekomen
van lichtjaren ver
en de uiterste grens.

Hij vluchtte in paniek
en ik hoorde hem brullen:
een mens o een mens
o te vroeg voor een mens!

Willem Brandt

DE EENZAME

Ik ben een decemberavond
van doodgaande eenzaamheid,
loodkleurige asfaltspiegel
verduisterd tot diep onder land.

Schelpdier der Caraïbische zee
en ingegraven in ebzand
maar uw voet schrijnen nijdige stekels.

Een harpslak zonder muziek.

Geurloze Aztekencactus
in zandwoestijnen van ziek.

Waar is het gelaat
dat mijn grond raakt?
Waar is de hand die mij opraapt
waar is uw pols die mij aanraakt
tot ik hoor tot ik zie
tot uw woord
tot uw bloed mij ontbloeit?

Jef Last

DE DEFLORATIE VAN HET VERZET

Het is een naar ik vrees typisch, en bedroevend verschijnsel, dat in Nederland na de oorlog een aantal werkwoorden buiten gebruik gesteld zijn zoals

kunnen
in staat zijn tot
de kans zien om,
de moed hebben,
durven
het lef hebben, enz.,

die allen vervangen worden door het germanisme „opbrengen", een woord dat vroeger in Nederland slechts voor boeven en belastingen gebruikt werd. Dit in tegenstelling tot de Duitsers, die alles opbrachten, maar daar hadden ze dan ook hun gevangenissen, tuchthuizen en concentratiekampen voor.

Wij echter brengen de „moed" op, of „het begrip", of vooral wij kunnen „het" niet meer opbrengen, wat dat „het" dan ook zijn mag.

Dit nu valt bedenkelijk samen met een literatuur die begon met „De avonden" van van het Reve, voortgezet werd in werken als dat van de heer Theun Last „De existentie van Wladimir Donker", en thans zijn bekroning vindt in de boeken van dr. Willem Frederik Hermans.

Een literatuur die de rancuneuze nietskunner tot zijn held verheven heeft, en haar voornaamste taak nu ziet in het insinueren, dat ook alle anderen in waarheid slechts klungels, of tot niets in staat zijn. De literatuur van „Ik heb altijd gelijk" wier hoofdpersoon een partij zou willen stichten om Nederland te liquideren. Immers „kleine landen" hebben geen reden van bestaan meer, slechts soldaten van „grote legers" kunnen heldendaden verrichten, en kleine mensen worden slechts belangrijk wanneer zij van Napoleon afstammen (De tranen der acacia's). Misschien zou alles wel anders geworden zijn, wanneer de Heer Hermans Fre-

derik Hendrik, in plaats van Willem Frederik gedoopt was.

Het verschilt overigens niet zoveel van de mentaliteit die plotseling in het Engels wil gaan schrijven, omdat Nederlands zo'n kleine taal is, maar die die Engelse boeken dan toch maar bij een Nederlandse uitgever laat verschijnen. Een in het Duits aan mij geschreven briefje is wellicht het voorteken, dat ook dr. Hermans binnenkort op een „grotere" taal denkt over te schakelen!

De boeken van de heer Hermans zijn buitengewoon interessant, nog nooit zijn de verwoestende uitwerkingen van een minderwaardigheidsgevoel, de zwavelzure betweterigheid en onrechtvaardigheid waartoe het aanleiding geeft zo scherp geanalyseerd en in zulke levenswarme personen uitgebeeld als in zijn werk. Hij schrijft met een zeer grote kennis van zaken. Daar hij dus zelf allerminst tot de niets-kunners behoort zou het zeker voor mij ook interessant geweest zijn, hem eens persoonlijk te leren kennen, en er achter te komen, waarom hij steeds weer zulke niets-kunners tot helden van zijn boek kiest. Het enige wat zij kunnen is altijd weer onmiddellijk met iedere juffrouw die zij ontmoeten naar bed te gaan.

Ja, de nadrukkelijkheid waarmee zij ons dit vertellen wekt zekere twijfels of zij het inderdaad kúnnen, dan wel het slechts „kunnen opbrengen", zoals de vader van Arthur uit „de tranen der acacia's" de bourgeois tracht te épateren door „een ete-kut" op tafel te brengen.

Dat iemand die Nederland met alle geweld wil liquideren tegelijkertijd gefascineerd en afgestoten moest zijn door het verzet is wel duidelijk, en geen bladzijden zijn dan ook treffender en ontroerender geschreven dan die waarin hij de wanhoop en vertwijfeling van zijn held Arthur beschrijft op de dag der bevrijding. Op blz. 286 vertelt ons held Arthur precies waarom het onvergeeflijke dwaasheid was tegen de Duitsers te strijden. Ze waren goede chemici. Ze waren tegen de vrijheid van drukpers, maar daarvan profiteren in

Nederland toch slechts decadente schrijvers die niet gelezen worden. Ze logen, maar de Engelsen logen ook. Ze hadden een dictatuur, maar ook democratie is slechts dictatuur der meerderheid over de anderen. Kortom, hij vergeet slechts een kleinigheid, dat de nazis de joden lieten vergassen, en dat vele Nederlanders, die daarom nog allerminst Duitsers-haters hoefden te zijn, ja, die soms zelfs het woordje „moffen" systematisch uit hun illegale blaadjes weerden, het doodeenvoudig plicht en noodzaak achtten, tegen deze *nazis te strijden.* „Point n'est besoin d'espérer pour entreprendre, ni de réussir pour persévérer" leerde hun eens Willem van Oranje.

Merkwaardig overigens, dat in zijn latere „De donkere kamer van Damocles" Hermans plotseling deze zelfde argumenten waarmee hij zich door heel de tranen der acacia's heen scheen te indentificeren, in de mond legt van een N.S.B.er!

Tot zover hebben wij de heer Hermans niets te verwijten, hij is een modeschrijver, en „debunking" is tegenwoordig de grote mode. Nadat eeuwenlang kunstenaars het zich tot taak gesteld hadden, steeds weer te bewijzen dat ook in de smerigste mesthoop en de verdorvenste mens toch steeds een vonkje te vinden was van Goddelijke schoonheid en goedheid, bewijzen de jongeren, dat ook in de schijnbaar Goddelijkste kunst en de edelste mens verrottigheid en slechtheid schuilen. Ze bewijzen, wat reeds de Heidelberger cathechismus wist, dat de mens tot alle kwaads geneigd is, maar vergeten die andere paradoxe eis die desondanks aan de mens gesteld kon worden: „wees dan volmaakt, zoals Uw vader volmaakt is".

Anders reeds wordt het wanneer Hermans in „De tranen der acacia's", Arthurs vader zo tussen neus en lippen door laat insinueren, „dat de Engelsen Arnhem niet hebben kunnen houden, wat de schuld geweest is van de Hollandse illegalen". Arthur moge zich dan verheugen over dit door alle feiten weerlegde praatje, wij kunnen het niet anders zien dan als een smerige insinuatie.

Wij die onze in het verzet gevallen kameraden herdenken, kunnen ons niet anders dan getroffen voelen, wanneer wij in de boeken van de heer Hermans uitsluitend verraderlijke, laffe, onbenullige, onbekwame, of in ieder geval kale, naar zweet en uit hun mond stinkende illegalen ontmoeten. Wij mogen hem zeggen dat hij liegt, en dat hij liegt met opzet.

Dat hij met opzet liegt, en niet slechts met het plezier van een handelsreiziger in schuine moppen in het vuil wroet, is mij pas onlangs gebleken toen ik na een geweigerd bezoek („Eine kleine häusliche Feier bindet mich am Familienkreise"), in de trein zijn laatste boek „De donkere kamer van Damocles" las.

Het is ongetwijfeld het knapste boek van de heer Hermans. Het is een grondige analyse van de negatieve kanten van het verzet, het is geschreven met zeer grote zakenkennis van alle dubbelhartigheid, alle verraad, alle sadisme en hysterie die daarbij helaas ook voorkwamen. Het is daardoor voor alle ex-nazis, voor alle lammelingen die het verzet een wrok toedragen omdat zij er te beroerd voor waren een minstens even prachtig wapen geworden als „De nacht der girondijnen".

Wederom is de held van het verhaal een door minderwaardigheidsgevoelens geteisterde mislukkeling, en men zou dus zijn volstrekt zinneloze misdaden, als bv. de moord op de jeugdstormleidster, op rekening van zijn mislukkeid kunnen schrijven.

Maar ditmaal is deze mislukkeling slechts het negatief van een positief ideaal (of hij al dan niet bestaat doet niets ter zake), van de sadist Dorbeck, de positieve verzetsheld in wie het gehele verzet gesymboliseerd wordt. Een verzet, uitsluitend bestaande uit laffe, zinneloze moorden, een verzet waarin de zogenaamd listigen als Labare het slachtoffer van hun eigen listigheidjes worden, waarin jodenmeisjes met de eerste de beste lammeling naar bed gaan, waarin niemand iemand vertrouwt of kan vertrouwen, waarin van het hardnekkige, systematische werk om slachtoffers aan bonkaarten en persoonsbewijzen te helpen, van de op-

offeringen en stille heldenmoed waarmee jarenlang onderduikers gehuisvest en verpleegd werden nauwelijks sprake is, kortom een verzet, zoals al de lammelingen van het soort Arthur, die zich in de hongerwinter van gestolen centen volvraten en jammerden omdat ze geen cigaretten hadden, al de zwarthandelaars die met de vrouwen van hun gearresteerde vrienden naar bed gingen, al degenen die zo doodsbang waren dat ze ergens misschien een joodse voorvader hadden, al de helden die een stage van twee maanden ter voorbereiding van hun wraak op „de Duitsers" niet vol konden houden, het zich zo gaarne, ter eigen verontschuldiging voorstellen.

„De kamer van Damocles" is een knap boek, spannend als een detectiveroman, met alle pornografie waarvan de kleinburger nooit genoeg kan krijgen, alle ontmaskering, waarmee de lakei zo zalig is tegenover zijn meester, alle verontschuldiging waaraan de rotzakken behoefte hebben voor hun rotheid. En daar de rotzakken en de lammelingen helaas steeds in de meerderheid zullen blijven voorspellen wij het boek vele bewonderende lezers.

Desondanks, en zelfs als de heer Hermans het slechts aan rancune mijnerzijds zou toeschrijven, — ik ben er niet steeds vrij van, — dan nog acht ik déze rancune gerechtvaardigd, en de ontmaskering van deze lijkenschennis noodzakelijk.

Tristan Haan

W. F. HERMANS

„Mécontent de tous et mécontent de moi . ." (Baudelaire)

W. F. Hermans, **De donkere kamer van Damocles,** G. A. van Oorschot, Amsterdam, 1958.

Het blijft moeilijk over een roman van W. F. Hermans te schrijven. Een neiging iemands fatsoen af te meten naar het aantal bekeuringen dat hij in het dagelijks leven heeft opgelopen, laat heel wat vaderlandse gewetens bij zijn naam alleen al steigeren. Daarbij komt dat Hermans met zijn laatste boek, moeilijk als een goede roman nu eenmaal in zijn geheel valt te omzeilen, gevaar loopt op grond van zijn schrijftalent in de Nederlandse litteratuur te worden gekanoniseerd. Voorzover hij dit zelf kan hebben verlangd, moet het toch geen kanonisatie zijn geweest die plaats zou vinden ten koste van aandacht voor de problematiek van zijn werk, of bij het voortbestaan van evenveel misverstand als tevoren. *De donkere kamer van Damocles* biedt in een paar thema's juist aanknopingspunten met vroeger werk en daardoor een mogelijkheid tot verheldering. Dat het boek daarbij in zijn geheel een artistieke bevestiging van Hermans' schrijverschap is, maakt het de lezer nog minder makkelijk daar schouderophalend aan voorbij te gaan.

Met het uitbreken van de oorlog ontmoet de hoofdpersoon Osewoudt de officier Dorbeck, die sprekend zijn evenbeeld is — als men dat mag zeggen van iemand die op de fysiek onvolwaardige Osewoudt lijkt als het positief van een foto op het negatief. Dank zij hem krijgt Osewoudts bestaan enige waardigheid; in zijn opdracht voert hij overvallen uit; hij raakt de feeks Ria met wie hij getrouwd was kwijt en gaat houden van het joodse meisje Marianne. Door de Duitsers gearresteerd, maar na enige tijd ontsnapt naar het al bevrijde Zuiden, blijkt Osewoudt daar als een gevaarlijke verrader te worden gezocht. Er bestaat een overrompelend bewijsmateriaal tegen hem. Van zijn medeplichtigen uit het verzet zijn velen gefusilleerd; ook lang na de afloop van de oorlog laten Dorbeck noch

Hierdoor ontgaat hem soms zelfs de zin.

Marianne iets van zich horen. Van gevangenis naar gevangenis gesleept, komt Osewoudt tenslotte om op bij een ontvluchtingspoging, steeds in de overtuiging dat Dorbeck gevonden kan en moet worden.

Voorzover litteratuur de kunst is waarbij de persoonlijke inzet van de kunstenaar het duidelijkst aan de oppervlakte komt, is de lezer van een roman al gauw geneigd auteur en hoofdpersoon te vereenzelvigen. Toch moet bij een schrijver als Hermans een flinke afstand tot zijn scheppingen opvallen als een belangrijk deel van zijn werk zich keer op keer bezighoudt met uitgesproken jonge karakters. Wel mag men de schrijver misschien sterk gefascineerd blijven achten door deze adolescentie.

Osewoudt, die aan het einde van het boek nog maar vierentwintig jaar is, verkeert in allerlei opzichten in onzekerheid over de wereld om hem heen (tekenend ook dat hij sterk gevoelig is voor prikkels van buiten af), soms zelfs zo dat hem de zin van zijn verzetsaktiviteiten ontgaat. Zoals voor Arthur, uit *De tranen der acacia's*, bij de bevrijding al gold: „Wie gevangen zitten zullen bevrijd worden, zij die de baas waren zullen gevangen worden genomen en gedood. Ik weet het werkelijk niet meer," vraagt Osewoudt zich soms af: „Vaderland, wat is dat? De blauwe tram? De gele tram?" Het enkele malen voorkomende procédé van tegenstellingen in de roman geeft dan ook de suggestie van deze ongerichtheid. Bijvoorbeeld het verhaal van de fusillade van twee Duitse verraders in Rotterdam, op last van Dorbeck, komt drie bladzijden verder in omgekeerde versie voor in de mond van de N.S.B.-er Turlings, zonder enig kommentaar van de schrijver.

De jeugdigheid van Hermans' personages brengt de kenmerkende kwelling van een rusteloosheid met zich mee die hen overal geheimen achter doet vermoeden. Deze drang houdt gelijke tred met hun gevoel volkomen buitengesloten te zijn, dat Osewoudt gemeen heeft met Arthur en Lodewijk (uit *Ik heb altijd gelijk)*, en dat bij hem nog onderstreept wordt door zijn fysieke onvolwaardigheid: hij lijkt op een pad. Zo put Ose-

woudt zich uit in veronderstellingen over de werkelijke gang van zaken in het verzet, die hem, blindelings als hij aan Dorbeck gehoorzaamt, ontgaan moet. „Die man deed mee, die man was in het geheim . . .” vermoedt hij van een vrij willekeurig iemand. Dit soort achterdocht kan soms gaan tot het toeschrijven van een verborgen leven aan intiem bekende personen. Osewoudt „herkent” zijn moeder, die door de Duitsers gevangen is genomen, als palingverkoopster in een restaurant, zoals Arthur zijn zuster Carola in een bordeel herkende.

Doordringen tot „het geheim” wil zeggen dat het isolement dragelijk wordt, een belofte tot macht of soms ook een mogelijkheid tot kontakt met de ander. Voor Arthur stond al vast: „Dat is juist het teken dat men om iemand geeft, als men geen belang bij zijn geheimen heeft en ze toch wil weten.” Op smallere basis, maar tegelijk veel uitgewerkter komt ook *De donkere kamer* zo op een deel van de problematiek van *De god denkbaar denkbaar de god* terug. Al is deze fantasie moeilijk onder één noemer te brengen, een aspekt van de intrigue is immers dat Denkbaar, op zoek naar geheime papieren, zich volgelingen en macht verwerft door het bezit van een talisman, maar tenslotte zijn doel niet bereikt en door zijn getrouwen verraden sterft.

Toch ontsnapt Osewoudt in een paar opzichten aan dit strakke schema. Wat zich in werkelijkheid in het verzet afspeelt is voor hem een minder nijpend probleem dan voor Arthur, omdat hij er aktiever in betrokken is. Zo heeft hij eigenlijk ook meer dan Arthur als hij kan denken „Dorbeck heeft een ander mens van mij gemaakt” of als zijn vriendschap met Marianne en het kind dat zij van hem verwacht een ander perspektief aan zijn leven gegeven. „Opnieuw beginnen met Marianne en het kind. Binnenkort als de Duitsers verdwenen zouden zijn, zou het wezen of hij pas was geboren en toch meteen een volwassen man . . .” Dat het kind dood wordt geboren kan een aanwijzing zijn voor de afloop van het boek.

Het heeft weinig zin het al of niet werkelijk bestaan van Dorbeck tot inzet van een diskussie te maken als Osewoudt tenslotte, van alle uitkomsten afgesneden, zijn einde vindt. Er is wel een enkel konkreet gegeven voor Dorbecks werkelijke aanwezigheid in de roman, maar in het laatste gedeelte heeft hij geen funktie meer: de lezer voelt aankomen dat Osewoudt dood moet. Het is zeker mogelijk hierin met de schrijver mee te gaan, die deze afloop aannemelijk maakt (al blijft er een enkel vraagteken of alles wel gedaan is voor Osewoudt omkomt; een eventuele bekentenis van de N.S.B.-er Turlings dat Ria haar eigen man bij de Duitsers had aangegeven om met hem, Turlings, te gaan samenleven zou toch minstens een ander aspekt aan Osewoudts arrestatie geven; men houdt er maar weinig rekening mee dat Osewoudt zich bij zijn tweede arrestatie eigenlijk zelf aanmeldt e.d.). Osewoudt wordt getroffen door hetzelfde lot als Denkbaar, die niet tot de geheimen kon doordringen, of Arthur die de barrière evenmin kon doorbreken.

Met pessimistische boeken, vooral als er niet ergens een belofte in ligt besloten, heeft een schrijver in Nederland veel kans op misverstand. De kritikus heeft dan de neiging desnoods haastig voorop te stellen dat het boek goed is geschreven, om des te gauwer aan een cijfer voor de moraal toe te zijn. Zo kreeg Hermans zich tegen heel wat beschuldigingen te verweren. Vooral de vieze woorden in *De tranen*, opzichzelf misschien niet zo nodig, maar heel begrijpelijk uitgelokt door de gechoqueerdheid over zulke zaken, troffen de goedmoedigheid van het Nederlandse temperament heel diep. Niet eens een kwestie om veel woorden over vuil te maken, maar vrij vermakelijk omdat de verontwaardiging hierover met een op dit punt verrassend onkalvinistische vlugheid van wending overging in de beschuldiging van pornografie. Een vertederende, naar jaeger ondergoed ruikende degelijkheid zag daarbij over het hoofd dat een enigszins aanlokkelijke erotiek, in woorden en daden, aan omwegen blijft gebonden. (Overigens kan het vieze woord ook zinvol gebruikt

worden; wie het niet kent voelt zich buitengesloten, vgl. *Manuscript in een kliniek gevonden.)*

Intussen is Hermans pessimistisch, zo sterk zelfs dat de humor in 't geheel geen rol speelt in zijn werk. Bij een verwante kijk op het leven toont iemand als van het Reve, in de absurde, met humor vertelde gruwelen van *De avonden* of in de bizarre situaties in *Werther Nieland,* veel meer zin voor het komische dan Hermans met *De god denkbaar,* de satirische passages van *Drie melodrama's* of een enkele zin in *De donkere kamer* als „Ria was een vrouw met wie hij alles had gedaan wat hij maar verzinnen kon, tot trouwen toe," die, misschien geestig bedoeld, eerder treft door een magazine-achtige platheid. Maar schrijven kan Hermans, al is het dit keer in zeer korte zinnetjes die natuurlijk voortvloeien uit de dialogenstijl en de filmische techniek van het geheel, ten dele misschien ook uit het idee dat de handeling met korte zinnetjes sneller zou opschieten dan met lange. Vergeleken bij de hollands gebleven beschrijvingen in *De tranen* treft hij ditmaal door de kunst van een detailkeuze die de handeling niet verlangzaamt. Zonder in termen van autobiografie te willen spreken, kan men zeggen dat Osewoudt — hij wordt ook bij zijn achternaam genoemd — nog veel meer een van de schrijver losgeraakte artistieke kristallisatie is dan Arthur of Lodewijk. Hermans gelooft in het schrijven om het schrijven en heeft dat geloof met deze meer dan alleen maar goede roman gestaafd.

Wat bij alle onafhankelijkheid en konformisme van Hermans als schrijver opvalt, is zijn konformisme waar het om politiek gaat, al laat hij zich daarover weinig en waarschijnlijk liever in 't geheel niet uit. Misschien valt hier te spreken van een zekere scheiding tussen het dagelijkse en het artistieke, of van een pessimisme waarbij het *waarom niet?* niet meer maar ook niet minder telt dan het *waarom wel?* Zeker is dat Hermans niet iemand is om aan een pedagogisch kunstenaarschap te geloven en dat zijn pessimisme fascinerender is dan veel goedbedoelde romans. Het laat bij

de lezer de indruk na dat het om beslist meer te doen is dan de koketterie die een ambtenarenbestaan in de provincie wat moet opfleuren. Men kan zich bij zijn werk betrokken voelen met iets van de zelfherkenning van de intellektueel die kans loopt in het beste wat hij heeft, zijn geestelijk avontuur, eenzaam te komen staan.

Zo valt Hermans grotendeels buiten de gemoedelijkheid van het Nederlandse temperament. Denkt men een moment aan de betekenis die het woord volwassenheid in het Nederlandse spraakgebruik dreigt aan te nemen (is middelmatigheid), dan is het duidelijk dat hij geen vrede kan hebben met dit soort volwassenheid of met een sukses in vaderlandse traditie, dat berust op een eenzijdig aangewende en verdiepte middelmatigheid. Schelden op Nederland kan een artistieke gemeenplaats zijn, voor Hermans gaat het om een werkelijk probleem.

Adolescentie, oorlogstijd zijn daarom de dekors van zijn werk: ze laten sterke emoties en, in het geval van Osewoudt, grote daden toe. Een inspiratie die ten dele uit haat voortkomt en gevoelens van rebellie versterken daarbij dit schrijverschap. Deze komponenten kunnen misschien een licht werpen op de ongelukkige afloop van ook weer dit boek. Behalve dat het Osewoudt niet gegeven schijnt zich definitief boven zijn aanvankelijke onvolwaardigheid uit te werken, kan hij, eenmaal in ideale omstandigheden, zich er ook niet bij neerleggen na de oorlog „Een slappe jongen die de hele dag over de toonbank van een sigarenwinkel hangt . . ." te worden. Bleef hij leven, dan zou middelmatigheid zijn deel wezen; het is dan ook typerend dat hij op de vlucht wordt neergeschoten, dus aktief sterft. Zouden daarentegen de ideale omstandigheden voor de hoofdpersonen toch voortduren, dan hadden deze meer dan Hermans zelf, zodat zich misschien ook iets als de wrekende hand van de schrijver in telkens deze zelfde afloop laat vermoeden. Maar wat men hier verder ook van denken wil, zeker is dat Hermans dit keer, bij alle pessimisme, met een talent dat zich aan de lezer oplegt een artistieke overwinning heeft behaald.

De mogelijkheid dat de ideale omstandigheden voor de hoofdpersonen zouden aan houden stuit op een andere barrière. De schrijver zou bij hen ten achter komen te staan. Daarom laat

Dr. A. K. Datta

DE DEMOCRATIE OP DE TERUGTOCHT IN PAKISTAN

De berichten over de recente staatsgrepen in Birma en Pakistan die zo kort na elkaar plaatsvonden, zullen met blijdschap worden begroet door diegenen, die allang betwijfelen of het Westerse parlementaire stelsel wel voor niet-Europese landen geschikt is. Tegelijk kan het inderdaad de nederlaag betekenen voor hen, die een democratisch alternatief gevonden meenden te hebben voor de totalitaire weg om achtergebleven landen tot ontwikkeling te brengen, een weg zoals bv. China heeft ingeslagen. Aldus heeft het falen der democratie in Birma en Pakistan indirect een versterking te weeg gebracht van de communistische zuigkracht op economisch achtergebleven landen, die waarschijnlijk des te sterker gevoeld zal worden naarmate de nieuwe dictaturen onbekwaam zullen blijken de fundamentele problemen hunner landen op te lossen. India, het enig overgebleven democratische land in Zuid- en West-Azië van aanzienlijke grootte en bevolkingsomvang, zal waarschijnlijk met meer sympathie worden bejegend door de verlichte kringen in de Westerse wereld. Maar al is dit een kans voor de heersende elite in India, het is tegelijkertijd een ernstige interne uitdaging aan haar adres, daar het gezien de bestaande corruptie en de inefficiëntie in het bestuur, voor haar steeds moeilijker zal worden het democratische stelsel, zoals zij het heeft ingericht en handhaaft, in de ogen van het Indische publiek te rechtvaardigen.

Vraagt men willekeurig wie op straat in Karatsji: Waarom heeft de democratie moeten wijken? dan is het antwoord steeds: inefficiëntie en corruptie. De corruptie in Pakistan is inderdaad spreekwoordelijk geworden, en een moderne Napoleon, op reis door het land, zou kunnen opmerken: Het woord efficiëntie komt alleen voor in het woordenboek van een utopist.

Zeker, Pakistans regering heeft te kampen met na-

--- zijn wie kende hand... in deze telkens gelijk...

delige omstandigheden buiten haar wil. Zelfs voor een bekwame regering zou het niet meevallen een geordend bestuur uit te oefenen in een land welks twee delen gescheiden worden door 1500 km. gebied, dat deel uitmaakt van een land waarmee Pakistan nu eenmaal niet op bijzonder goede voet staat.

De verbindingen binnenslands zijn verder uiterst gebrekkig in het oostelijke deel, waar het grote aantal rivieren spoorwegaanleg nauwelijks rendabel maakt, met als resultaat dat mankracht meer dan stoommachine of electriciteit de voornaamste krachtbron blijft. Niettemin, voor een ervaren leiders-equipe zou geen door de natuur veroorzaakte moeilijkheid onoverkomelijk zijn. Maar Pakistan heeft helaas zijn grote nationale figuren de één na de ander verloren kort na het tot stand komen van de nieuwe staat. Jinnah, vader des vaderlands, stierf een jaar na de stichting van Pakistan. Liaquat Ali Khan, de eerste kabinetsleider, werd in 1951 vermoord. Nazimuddin, zijn opvolger als premier, trok zich uit het politieke leven terug. Het laatste team van voor de staatsgreep kan nog het best gedefinieerd worden als naar boven gedreven provinciale grootheden die bekwaamheid noch ervaring genoeg bezaten om de complexe gevolgen, die een van haar grote leiders beroofde regering meebracht, de baas te kunnen worden.

Gemis aan doortastendheid bij een nationale leiding kan wel eens een tegenwicht vinden in een bekwame bureaucratie. Maar Pakistan heeft naar verhouding minder dan India kunnen overnemen van het „stalen geraamte" van Brits-Indië, d.w.z. van de bestuursambtenaren, van wie de meesten en de geroutineerdsten zijn weggegaan of de voorkeur hebben gegeven aan dienst in India. Evenmin kon Pakistan een voldoende aantal bekwame jonge bestuurskrachten aantrekken die hun gebrek aan ervaring zouden hebben goedgemaakt door energie, initiatief en liefde voor hun nieuwe vaderland. Men heeft n.l. ten eerste alle minderheden vrijwel uitgesloten van een aandeel in het bestuur, zodat vele talentvolle krachten niet zijn gemobiliseerd voor dienst aan het land. Ten tweede is, aan-

gezien universitaire scholing vrijwel onbereikbaar is gebleven voor de massa der bevolking (slechts achttien procent van de inwoners kan zijn naam schrijven), de klasse-basis van deze bureaucratie wel uiterst smal. Ruwweg geschat komen de hoge ambtenaren, de zakenlieden en ook andere beroepsgroepen voort uit een enge kring van omstreeks twee procent der bevolking. Onnodig te zeggen dat de bureaucratie uit een wijdere kring veel meer bekwame figuren zou kunnen recruteren.

De ambtenaren worden bovendien niet in gelijke mate uit alle streken des lands aangetrokken. De Pendsjaab is de streek die de meesten oplevert, Baloetjistan en de Noord-West Grens leveren het geringste aantal. Dit is duidelijk een uiting van de ongelijke ontwikkeling der landsdelen, als gevolg waarvan regionaal particularisme is uitgegroeid tot een krachtige tegenpool van het Pakistaanse nationalisme. Zolang het ideaal van Pakistan niet was bereikt vroegen de moslim in het nog niet verdeelde India om een eigen, aparte staat en zij offerden hun regionale geschillen op het altaar van de godsdienst. Nu Pakistan een feit is steekt het particularisme de onheilspellende kop op. De verschillen tussen de twee grote landsdelen, West- en Oost-Pakistan, zijn trouwens zo groot dat zij ook bij een vluchtig bezoek in het oog springen. Het conflict tussen beide delen en het er op gevolgde delicate vergelijk dat pariteit tot grondslag maakte in alle bestuursaangelegenheden en de taal van het oostelijk deel, het Bengali, als nationale taal erkende naast het Urdu, is nu een hoofdstuk uit de interessante geschiedenis van de jonge staat. Maar regionaal particularisme bestaat nog altijd als een machtige factor die een integratie naar het gevoel in de weg staat. De toch al niet sterke democratie van Pakistan is dus nog meer verzwakt door deze onderlinge verschillen.

Belangrijker echter is wellicht de economische factor. Pakistan is een schoolvoorbeeld van het feit dat politieke democratie alleen gedijt op een vruchtbare economische bodem. Men kan geen regering door het volk verwachten wanneer tachtig procent van dat volk

een minder dan menselijk bestaan leidt. Of Pakistan economisch in leven zou kunnen blijven is steeds een open vraag geweest, nog voor en zelfs na zijn stichting. Het is algemeen bekend dat het land tot chaos zou zijn vervallen als er geen buitenlandse hulp was geweest. Niet dat er geen pogingen zouden zijn gedaan het langzaam dalende levenspeil der massa's omhoog te brengen. Er moet een vijfjarenplan in uitvoering zijn, maar vele projecten die de regering onderneemt zijn nog onvoltooid, sommige worden slecht uitgevoerd, vele andere staan nog slechts op papier. In West-Pakistan is een radicale landhervorming voor onbepaalde tijd van de baan, aangezien mohammedaanse grondeigenaars een overheersende rol speelden in bijna alle politieke partijen. Oost-Pakistan had het geluk dat er veel Hindoe-landeigenaars woonden wier grond gemakkelijk kon worden overgenomen. Maar zelfs hier is bitter weinig gedaan aan verlagen van pachten, verbod van het met harde hand verdrijven van pachtboeren van hun grond en, het allerbelangrijkste, de herverdeling van grond onder landlozen. Het overgrote deel van de Pakistaanse boeren heeft nog steeds te lijden van feodale uitbuiting. Begrijpelijk waren en blijven zij ongeïnteresseerd in de lotgevallen van een regeringsstelsel dat zogenaamd hunzelf toebehoorde. Het is trouwens niet helemaal te verwonderen dat zij geen weet hadden van dit bezit, want sinds de stichting van Pakistan hebben er nog geen *nationale* verkiezingen plaatsgehad.

Niettemin verkeert Pakistan, ondanks de onbeduidende economische vooruitgang, in een overgangsstadium. Politiek bereikte de strijd voor Pakistan zijn hoogtepunt met het succes van 1947 toen de nieuwe staat werd uitgeroepen. Economisch eindigde hiermee de uitbuiting door de Hindoes grotendeels, maar een gezonde economie moet nog worden georganiseerd. In sociaal opzicht komt het feit voorop dat grote streken te kampen hebben gekregen met de massale uittocht van Hindoes naar India en de toevloed van vluchtelingen uit India, die tevoren in wijdverspreide gebieden van het zuidelijke continent woonden. Dit alles

heeft een sfeer van onzekerheid in het land gebracht. Pakistan leeft, om een beroemd dichter te citeren, tussen twee werelden, waarvan de één dood is en de ander nog te krachteloos om geboren te worden.

Voeg hierbij het conflict met Pakistans „bête-noire", India. Vele Pakistani hebben iets gevoed wat men als indophobie zou kunnen betitelen. En de gespannen verhouding met India heeft natuurlijk de extreme elementen in de kaart gespeeld die een harde politiek jegens India voorstaan, door te voeren door een autoritair regiem in het binnenland. Zelfs indien men de mogelijkheid van directe agressie door India uitsluit, dan toch heeft het bestaan alleen al van de buurstaat met zijn grotere hulpbronnen en betere resultaten gedurende de afgelopen tien jaar, een minderwaardigheidscomplex doen ontstaan bij vele Pakistani. Dit betekent dus een psychologische crisis in het land, een atmosfeer waarin emoties zich baan breken die allerminst bevorderlijk zijn voor een democratisch bestel.

Gezien het bovenstaande had de democratie weinig kans van leven in het land. Het vermoorden ervan was slechts een kwestie van tijd. En dit is ongetwijfeld verhaast door de gebeurtenissen in Irak en Birma.

Betekent dit echter dat een militaire dictatuur zal slagen waar democratische instellingen faalden? Waarschijnlijk niet, als men onder succes verstaat een bevredigende oplossing van de fundamentele problemen waarvoor Pakistan zich in deze tijd gesteld ziet. Weliswaar leidde de dramatische machtsgreep door de militaire kliek in eerste instantie tot een prijsdaling van levensmiddelen. Maar het is moeilijk te voorspellen hoe lang deze tendens zich zal voortzetten, tenzij het kardinale vraagstuk van de voedselschaarste wordt opgelost. Het is tekenend dat de bedreiging met zware straffen in Karatsji een eind maakte aan het „wassen" van de melk, maar de aanvoer van goede melk bleef veel te klein. „Melkboeren kan men er toe dwingen", schrijft een dagblad, „op te houden met water door de melk te mengen. Maar koeien kan men met geen staat van beleg dwingen meer melk te geven." Dat raakt

inderdaad het probleem waar het om gaat. De nieuwe dictatoriale regering heeft vooralsnog alleen secundaire zaken bestreden: de ontbinding van de politieke partijen op grond van corruptie, het verbod om voedsel te hamsteren, het ontslaan van corrupte ambtenaren, de zorg voor een goede reinigingsdienst, de bestraffing van lichte vrouwen, het verbod om meer te kopen aan dagelijkse behoeften dan strikt noodzakelijk is, enz. Deze maatregelen zijn wellicht noodzakelijk, maar zij veranderen de fundamentele structuur van het land niet. Door deze maatregelen op te leggen zonder aandacht te besteden aan dit brandende vraagstuk spannen de regeerders van Pakistan het paard achter de wagen.

Op grond hiervan alleen nu te concluderen dat de democratie in oude stijl de dictatuur binnenkort weer zal aflossen, zou onjuist zijn. Ten eerste omdat, al zal de militaire dictatuur waarschijnlijk niet in staat zijn de fundamentele vraagstukken op te lossen, de democratie er evenmin toe in staat is geweest. In de tweede plaats omdat een militaire dictatuur op efficiënter wijze de minder belangrijke zaken kan aanpakken en wel met meer vertoon en bijbehorende trekjes à la Nasser, aldus proberend indruk te maken op het grote publiek. Bovendien, nu de militairen eenmaal de macht geproefd hebben zullen zij er uit eigen beweging geen afstand van doen. En van de vergeten Pakistaanse massa's kan men, nu honderden oppositieleiders gearresteerd zijn, nauwelijks verwachten dat zij zullen strijden voor herstel van een stelsel dat zogenaamd hunzelf toebehoorde maar dat zij nooit actief hebben beleefd.

Met plak en roe

Na jaren lang overleg heeft de U.N.O.-commissie voor Mensenrechten een *Internationale Verklaring van de Rechten van het Kind* aangenomen, die alle kinderen onverschillig van wettige of onwettige geboorte de volgende rechten toekent:
recht op een naam en een nationaliteit, op sociale veiligheid, behoorlijke voeding, huisvesting, ontspanning en medische verzorging, op kosteloos en verplicht onderwijs, op bescherming tegen discriminatie en tewerkstelling op te jeugdige leeftijd.

Een amendement, door de Sowjet-Unie voorgesteld werd door de commissie van 18 met 9 tegenstemmen en 6 onthoudingen afgewezen. Het hield in, dat het kind op school niet aan lichaamsstraffen mocht worden onderworpen. Het behoudt dus het recht om door ouders en onderwijzers te worden afgerammeld, zo'n anderhalve eeuw nadat Byron, die er van mee kon praten schreef:

> O, ye, who teach the ingenious youth of nations,
> Holland, England, Germany and Spain,
> I pray you flog them upon all occasions.
> It mends their morals, never mind the pain!

Laten we tot eer van Nederland hier bij aantekenen, dat Nederland niet in de commissie zat en bezwaard bleef voor het pijnlijk probleem met de Russen, Polen en Oekraïners mee te stemmen òf zijn eigen wet te verloochenen, die de tuchtiging op school althans verbiedt.

Na de geranselde . . .
de ranselende jeugd

Wij nemen aan, dat het niet nodig is voor onze lezers nog eens de feiten te herhalen van het geval van ontvoering en mishandeling op 24 oktober van het afgelopen jaar door een groep Delftse studenten tegenover een Amsterdamse student bedreven.

Maar die zaak is onlangs voor de rechter geweest en daar wilden we wel iets over zeggen.

Na de straatschenderijen, die door de jeugd van een bepaalde politieke richting „uit heilige overtuiging" de laatste jaren tijdens de verkiezingscampagne gepleegd werden, verbaast het ons nauwelijks studenten zich te zien gedragen op een wijze die aan de witte-broodsweken van de S.A. herinnert.

Wat ons echter wel verbaast, dat is:

1e. dat noch de schuldigen aan de aanslag op de student Leupen, noch „katholiek Nederland", uit welks naam zij volgens hun zeggen hem „afstraften", noch de pers van verschillende richtingen, die woorden te over en te kort had om het artikel van de heer L. over paus Pius XII af te keuren, noch de officier van justitie in Den Haag, die het zo jammer vond, dat de wet hem belette de jongelui alleen maar met een geldboetetje te gerieven, noch hun advocaten mr. Mout en mr. Russell, die meenden, dat hun cliënten „in het diepst van hun wezen getroffen" moesten zijn door het bewuste artikel, — dat geen van die allen op de gedachte is gekomen, dat er in Nederland toch een wet is, die belediging van een volksgroep strafbaar stelt, en waarop ieder, die zich aan het artikel in P.C. ergerde, zich had kunnen beroepen. Moeten we daar misschien uit afleiden, dat er eigenlijk niet te tornen viel aan dat artikel, dat naar wij menen te weten geheel ontleend was aan de Italiaanse pers, die zich in zaken het Vaticaan betreffende allicht niet vergalopperen zal?

2e. dat er anno 1959 nog altijd rechters in Nederland zijn, die verschil maken tussen het misdadig gedrag van straatschendende studenten en dat van andere nozems en het betreuren, dat zulke affaires niet binnen de studentengemeenschap (?) kunnen blijven.

3e. dat er in dat zelfde jaar en in dat zelfde Nederland advocaten te vinden zijn, die typisch praefascistisch gedrag con amore verdedigen als „op studentikoze manier terugslaan".

Moeten er eerst weer petten en laarzen aan te pas komen voor deze lieden begrijpen, waar het om gaat?

A.R.-V.

Naschrift: De rechter heeft inmiddels uitspraak gedaan: mishandeling en vrijheidsberoving komen in het vonnis niet voor en de „eenvoudige belediging" kon met een geldboete afgedaan. Studentikoos?

BOEKBESPREKING

Willem Brandt: **Hart van Jade.** Herdichtingen van Chinese lyrische poëzie. 1959. Querido, Amsterdam.

Het ware boek der volkomen leegte. Bloemlezing uit de geschriften van Lièh Tze en Yang Tsjoe, vertaald en ingeleid door Dr. J. C. F. Last. 1959. Kluwer, Deventer. *f* 4,95.

Chinese poëzie is in wezen onvertaalbaar. Niet alleen is ze enkeltermig („groen riethalmen, rood pluimen / lang bladen buigen wind /jij ik zelfde boot / plukken riethalmen vijf meren") maar ook enkelsilbig; daarnaast kan het woordteken sfeer en nuance geven. De noodzaak tot aanvullen en interpreteren maakt zelfs letterlijke vertalingen van eenzelfde gedicht verschillend.

De meeste herdichtingen van Oosterse poëzie komen via vertalingen tot stand en worden zo zeer iets nieuws dat iemand met wetenschappelijke behoefte, zoals E. F. Tijdens (N.S. 1957, p. 143) op zoek ging naar Omar's stem. De dichterlijke bewerker gaat het om zijn eigen stem. Slauerhoff koos en schreef indertijd zijn Yoeng Poe Tsjoeng „met een voorkeur voor de bitterheid van het leven." Willem Brandt zoekt „de weemoedige schilderachtigheid en het diep menselijk gevoel". Zijn keuze en rangschikking: het gedicht het enig blijvende, liefde genoten en verloren, oorlog, vergankelijkheid, „waartoe", zeggen welk gevoel. Dit is de man van het heimwee tussen twee vaderlanden, waarvan er een verloren is. Vergeleken met de niet altijd geheel tot poëzie omgezette ontroering en soms bijna journalistieke schildering uit vroegere bundels bereikt deze indirecte zelfuitdrukking een zuiverder dichterlijk geluid. Met zorg en succes heeft hij ook enkele minder geslaagde praatplekken uit Vloek van de Oorlog*) en Op het Water*) sterker in het versgeheel opgenomen.

Voor de meeste Nederlanders betekent Chinese poëzie Li Tai Po met de stem van Bethge. Wie het Chinees iets dichterbij heeft gezien, aarzelt even als ze het overbekende Paviljoen van Porselein in Bethge's strofenbouw terugvindt, maar eindigt met zich gewonnen te geven en bewondering te hebben voor de eigen toon die Brandt aan de vertrouwdste bewerkingen uit de Chinesische Flöte heeft verleend. Overigens heeft Brandt zich niet tot Bethge en dromen beperkt. Ook forsere tonen en voortreffelijke letterlijke vertalingen hebben hem geïnspireerd.

Een gelukkige combinatie van enkeltermigheid in moderne versvorm lijkt mij Een herberg in de lente, waarvan ik een deel citeer:

. . . Voor de herberg wacht
lonkend hen een oude bedelaar.
Wie?
Wat?
Waar?
Zeven heren buigen zich in 't zilverwitte zadel,
zeven hoofden denken even na.
Lente, jonge maagden, een karaf . . .
Zeven stijgen af.

Toch mag ik de dichter niet vragen juist dit soort bewerking vaker te geven, want Hart van Jade is een faze in Brandts eigen ontwikkeling, een bijna-vrede waarin Oost en West een nieuwe eenheid zijn aangegaan en het vers aan versmacht gewonnen heeft.

Evenals Brandts verzen is Lasts vertaling van een Taoistisch wijsgeer ontstaan uit een subjectieve behoefte. In de oorlog, opgejaagd, vond hij in de werken van Lièh Tze een geestelijk huis dat het verloren materiële huis vergoedde.

Wat bezit Het ware boek der volkomen leegte dat het een man die deelneemt aan alle moderne aardse problemen steunen kan en blijvend boeien? Het is een soms diepzinnige maar ook praktische wijsheid van ongehechtheid, in zijn eenvoudige verhaaltrant gemakkelijker dan het cryptisch beknopte Tao Te King, maar de schrijvers stammen uit de school van Lao Tse. Last wijst in zijn inleiding op overeenkomsten met Westerse denkers van Darwin tot Sartre en Gide. Hij had ook psychologen kunnen noemen. En hij kon ze ook weglaten. Een filosoof die op een afstand van eeuwen en werelddelen nog tot de mensen spreekt heeft zijn rechtvaardiging in zichzelf. En een lang gestorven auteur wordt er niet minder van als iemand opmerkt dat men heden in sommige wetenschappen een iets zakelijker kennis bezit dan hij. Maar de heden levende zou het geen kwaad doen als hij soms in de leer ging bij deze onbevangen, niet door zonde en dwang beladen wijsheid. Elke cultuur heeft haar eigen hypertrofie en niet alleen in oorlogsnood, ook in het dagelijks maatschappelijk strijdperk of bij het allertijds verlies door de dood vinden we hier een aanvulling voor onze eenzijdigheid.

Anders dan Brandt kent Last zelf Chinees en heeft direct kunnen vertalen. Voorzichtig wijst hij in het voorwoord te grote wetenschappelijke pretentie af. Vergelijkt men met de oude Duitse vertaling van Wilhelm, die termen als „Das Ding an Sich" en Das Ewig-weibliche" gebruikt, dan is Lasts „Zin en Weg" resp. „oermoeder" te verkiezen. Alleen de keus „evolutie" voor kringloop lijkt me niet altijd geslaagd. De schepping gezien als voortgebrachte veelheid waarin de Schepper zich openbaart, zich kent en weerkeert tot de Eenheid komt in alle mystiek voor; de gesignaleerde overeenkomst

met Ekkehard is niet toevallig. Evenmin is directe invloed van het Boedhisme nodig om een element van zielsverhuizing te verklaren. De warrige verhalen over monsters die Last weglaat, soms midden in een hoofdstuk, kunnen net zo goed de voorlopers zijn van toverij en bijgeloof die een later en slechter soort Tao-priesters hun kwade naam gaf, als een intuïtie die tweeduizend jaar voor Darwin het ontstaan van de mens afleidt uit evolutie. Een zeer grondige evolutie, via steen, plant, dier tot mens, is ook aan andere mystieke filosofieën, los van tijd en plaats, inhaerent.

Overigens heeft hij gelijk met zijn weglatingen. Het zijn de gezonde, krachtige vormen van innerlijke vrijheid, toen nog nieuw en voor ons weer nieuw, die een dergelijk werkje in zijn klassiek-primitieve vorm aantrekkelijk maakt; zij het meestal voor een voorbeschikt publiek.

Daarom zou ik hier wel een wens willen uitspreken en wel dat Lasts vertalingen van een modern groot schrijver, Loe Sjuun, algemener bekend werden en een afzonderlijke uitgave vonden.

Want naast de subjectieve behoefte, die aan Chinese gedichten en Oosterse wijsheid een eigen gemengd Europees-Aziatisch gezicht heeft gegeven, staat een objectieve noodzaak. Het is een levensvoorwaarde dat Oost en West elkaar intenser leren kennen, omdat Amerika, Azië en Europa, ondanks Beringstraat en Oeral, aan elkaar grenzen en Europa bezig is „slechts het schiereiland te worden van het grote Eurazisch continent." Deze waarschuwende formulering stamt van Harold Isaacs, die in The scratches on our Minds (New York 1958) in verband met genoemde noodzaak de noties en vage ideeën van West over Oost onderzoekt.

Elisabeth de Jong-Keesing

*) p. 32, vroeger in Tussen Steen Bamboe, en p. 19, vroeger in de niet in de handel zijnde en minder volledige eerste druk van Hart van Jade. Als er nog een druk komt, kunnen enkele eigennamen gecontroleerd worden.

EX LIBRIS

Prof. Dr. A. Pannekoek, **Het ontstaan van de wereld.** Wereldbibliotheek, Amsterdam-Antwerpen, 1957 (Wereldboog, 103)

Dit boekje is een tweede vermeerderde druk van een verhandeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen in 1945. De schrijver, tot 1943 hoogleraar in de sterrenkunde te Amsterdam, gaat uit van de constatering dat het vraagstuk van het ontstaan van de mens niet empirisch kan worden opgelost en dat slechts het logisch verbinden van gegevens uit verschillende wetenschappen ons licht kan verschaffen. Gespecialiceerde geleerden hebben het probleem steeds van één zijde benaderd. Het vraagstuk bestaat hierin: hoe is de overgang van het dier naar de primitieve mens te begrijpen? De mens onderscheidt zich van het dier door abstracte denken, de taal en zijn zelf vervaardigde werktuigen. Bovendien leeft hij in maatschappelijk verband.

De schrijver bespreekt deze punten van onderscheid en hun onderlinge relaties, ook de hierover geopperde theorieën en hypothesen. De kern van van het zich gaan onderscheiden van de mens van de dierlijke toestand acht hij gelegen in het bezit van werktuigen. De betere organen leiden in het begin tot de overwinning in de strijd om het bestaan, daarna geeft het bezit van werktuigen de voorsprong. Zij vormen het nieuwe beginsel; door de volmaakbaarheid van het werktuig groeit de mens in kracht boven elk dier uit. Tot deze conclusie komt de schrijver die daarmee het vraagstuk niet van zijn ingewikkeldheid heeft ontdaan, maar een logisch aanvaardbare prioriteit heeft willen aantonen. O.N.

– O –

Dr. A. Schierbeek. **Darwins werk en persoonlijkheid.** Wereldbibliotheek, Amsterdam-Antwerpen, 1958 (Wereldboog, 115)

In 1858 is over de gehele wereld het feit herdacht dat een eeuw geleden de moderne evolutieleer door Darwin werd gepubliceerd in de verhandelingen van de „Linnean Society". Het jaar daarop verscheen het beroemde „The Origin of Species". Dr. A Schierbeek, de kundige schrijver van tal van werken uit de geschiedenis der biologie, heeft een uittreksel uit „Het ontstaan der soorten" in samenhangende fragmenten in dit werkje laten verschijnen waaraan een uitvoerige inleiding over leven en werken van Charles Darwin voorafgaat. Inleiding en fragmenten vormen een welkome kennis-

making met een werk dat een moeilijk te overschatten invloed op de gedachtenwereld der negentiende eeuw en tot op onze dagen heeft uitgeoefend. O.N.

-O-

Prof. Dr. L. Flam. **De morele crisis van onze tijd.** Wereldbibliotheek, Amsterdam-Antwerpen, 1958 (Wereldboog, 118)

„De academische filosofie, die zich nog steeds doet doorgaan voor de filosofie, heeft schipbreuk geleden" schrijft de Vlaamse filosoof die daarmee allerminst wil zeggen dat er een einde aan de filosofie is gekomen, want: „filosofie is een bewuste explicatie van het eigen zijn, d.w.z. de enkeling denkt over zichzelf na (~~hij denkt na ...~~) omdat hij is en zijn wil". Het is in een gepassionneerde dialectiek en vanuit een geestdriftige morele bezinning, dat deze filosoof zoekt naar een nieuw moreel perspectief.

De mens filosofeert uit onrust en deze onrust drijft hem tot bezinning, tot het nadenken over de moraal, maar bezinning en daad, theorie en praktijk moeten een eenheid vormen. Het zijn de grote onpstandelingen (actieve, meditatieve of profetische) die de geschiedenis van de mens richting geven. Zo is ongeveer de gedachtelijn die door dit boekje loopt, maar hierom heen is een driftig arabeskenspel getekend, want Prof. Flam haalt veel aan en overhoop, waarmee men kan instemmen of wat tot nadenken of verzet prikkelt. Zijn denken mag niet steeds origineel zijn, het is bepaald niet conventioneel en conformistisch. Enkele korte citaten mogen bij benadering enige indruk geven van de toon en sfeer van dit essay: „Men (kan) nihilisten noemen al degenen die de rust bezitten . . . of denken te bezitten als het goede, een onwrikbare waarheid, een geloof . . ." „Uitdrukkingen van het burgerlijke nihilisme zijn de grote ongezellige ongezelligheid, de zucht naar succes, naar ontspanning, naar oppervlakkig plezier, ook alle uitingen die de twijfel van alle aard willen bestrijden. Nihilisme van dezelfde aard is het kleinburgerlijk spelen met ideeën, dat men algemene cultuur noemt". „Een maatschappij die van technische overwinning naar technische overwinning gaat, heeft zichzelf ten dode opgeschreven, wanneer zij geen mensen heeft die haar stil, maar dringend naar haar rechtvaardiging vragen, net zoals Sokrates het ironisch deed." Onder de boeken die de crisis of de „nood" van onze tijd behandelen, vaak een grauwe rij van gemeenplaatsen, neemt dit boekje volgens mij een opvallende plaats in waarvoor aandacht mag worden gevraagd. O.N.

Dr. E. van Raalte, **Het Nederlandse parlement.** 's-Gravenhage, Staatsdrukkerij- en uitgeverij, 1958

In een boekje van ca. 350 pagina's in zakformaat heeft de parlementaire redacteur van „Het Parool", bekend publicist, kenner van ons staatsrecht en docent in de internationale rechtsorganisatie, Dr. E. van Raalte, een nuttig overzicht gegeven van onze volksvertegenwoordiging. Het werkje is bedoeld als een aanvulling van een lacune in onze staatsrechtelijke literatuur.

De schrijver, die het parlementaire bedrijf jaren lang heeft aanschouwd en meegemaakt als overzichtschrijver-journalist, zet niet alleen uiteen hoe de Staten-Generaal zijn georganiseerd en welke haar bevoegdheden zijn, maar behandelt ook de praktijk van het parlementaire bestaan en grijpt ook graag terug op de – vaak anecdotische – geschiedenis. Hij wijdt zelfs enige bladzijden aan de gebouwen der Kamers.

Men vindt bv. om iets actueels te noemen, uitvoerige beschouwingen over de procedure, de problematiek en de moeilijkheden van een kabinetsformatie. Dit staat in het eerste hoofdstuk over de werking van het parlementaire stelsel in Nederland. Dan volgen hoofdstukken over het tweekamerstelsel, de organisatie der Staten-Generaal, de bevoegdheden van het parlement, de werkmethode en de openbare behandeling.

Een bijlage met literatuuropgave, aantekeningen bij de tekst en een alfabetische index verhogen de bruikbaarheid van deze voorlichtende en zeer leesbaar geschreven publicatie. O.N.

– O –

Leo Rosten, **The religions of America.** William Heinemann Ltd., 1957, 21s.

Dit is een van die instructieve boeken waar de Amerikanen sterk in zijn. De oorsprong is een serie artikelen, in het tijdschrift „Look" in 1952 begonnen, waarin vooraanstaande belijders van hun geloof hiervan een uiteenzetting gaven, in de vorm van vragen en antwoorden. Daarbij kwam als enige niet-Amerikaan de voor zulke uitgaven bijna onvermijdelijke Bertrand Russell, die over agnosticisme schreef; de in het Amerikaanse humanisme bekende Jerome Nathanson voerde het woord voor de toch nog 40% niet kerkelijken (64 miljoen). Op het artikel van Russell volgt dat van een vooraanstaand wetenschapsman, Warren Weaver, over de vraag: „Can an scientist believe in God?" die hij bevestigend beantwoordt.

Het boek begint echter met een overzicht over 16 godsdienstige groepen in de VS. Men vindt er naast de bekende kerkelijke ook

minder bekende geloofsorganisaties als bv. „The disciples of Christ". Uit het tweede gedeelte van het boek: „Facts and figures on religion" leert men pas de hoeveelheid en namen der bestaande „religious bodies" kennen (ruim 300). Men vindt er ook de aantallen leden van een kerk die zowel voor protestanten als voor katholieken van 1926 tot 1953 voortdurend stijgen. Het blijkt tevens dat, vooral bij jonge mensen, op de vraag of gemengde huwelijken af te raden zijn of niet, de meerderheid antwoordt: laten jongeren die van elkaar houden met elkaar trouwen ook al zijn ze van verschillende godsdienst. Ten slotte worden er nog enkele sociologische gegevens meegedeeld. Het boek is niet in Amerika, maar in Londen uitgegeven om de Engelse lezer te informeren, als een bijdrage „tot Anglo-American understanding on the religious plane". O.N.

De onmisbare

Er was eens een grote N.V. Zij bezat een vertegenwoordiger, die de contacten met bevriende en minder bevriende relaties onderhield. Met een van de beste handelsrelaties kwamen er moeilijkheden. Om een dochteronderneming, waar beide partijen aanspraak maakten op het grootste aandelenpakket. De handelsvertegenwoordiger bleef maar volhouden, dat zijn firma de beste juridische aanspraken had. De bevriende relatie wilde erover onderhandelen. Nee, zei de vertegenwoordiger, er wordt niet over gepraat. De bevriende relatie — al niet zo erg bevriend meer — bracht de zaak voor de rechter, maar die kwam niet tot een duidelijke uitspraak. Toen zei die relatie: wees voorzichtig, nu doen we nog veel zaken met jullie, maar dat zou wel eens anders kunnen worden.

Maar onze grote N.V. liet de vertegenwoordiger rustig zijn gang gaan. Hij was immers jurist, en had hetzelfde geloof als de voornaamste aandeelhouders. De relatie verbrak toen de relatie. Er werden geen verdere contracten meer afgesloten. De tabak werd aan de concurrent geleverd. De tin weer aan een andere concurrent. De auto's van onze N.V. mochten niet meer in het gebouw binnenrijden, en mochten ook niet van de doorrit gebruik maken. Onze N.V. leed steeds grotere verliezen, en andere bevriende relaties werden ook koeler nu zij zagen dat het met de N.V. niet zo best ging. De vertegenwoordiger verklaarde tegenover de directie, dat het gedrag van de „vijandige relatie" schandelijk was en alle grondrechten vertrapte. De directie gaf hem schoon gelijk. En handhaafde hem.

Maar eindelijk eisten de aandeelhouders, dat de directie vervangen moest worden.

En nu denkt U natuurlijk dat in de allereerste plaats onze zo bekwame en handige vertegenwoordiger er uit vloog?

Mis. Het duurde maanden eer men een nieuwe directie had, die de failliete boedel verder zou beheren. Maar één ding stond van tevoren vast: die ene verte-

genwoordiger moest en zou worden gehandhaafd. Want hij was zo'n knap jurist. En hij had het goede geloof.

Zo gaat dat in het zakenleven! W.F.W.

EX LIBRIS

C. Smit, **Het akkoord van Linggadjati. Uit het dagboek van Prof. Dr. Ir. W. Schermerhorn,** Uitg. Elsevier, Amsterdam-Brussel, 1959; *f* 8,90.

Het dagboek van Schermerhorn, bijgehouden in de eenjarige periode van zijn voorzitterschap der Commissie-Generaal, mocht niet worden gepubliceerd. Dit is ons onthuld in „Het Vrije Volk", dat ons duidelijk maakt, dat druk van boven af, op grond van in dat dagboek voorkomende onvriendelijke uitlatingen aangaande enkele politieke leiders, ons een publicatie van historische betekenis heeft onthouden. Schermerhorn heeft nu moeten beloven, het dagboek pas na zijn dood te doen publiceren. Wij moeten ons nu tevreden stellen met een verdunde samenvatting aan de hand van datzelfde dagboek, geschreven door Mr. Dr. C. Smit, die zich reeds eerder als historicus met „De Indonesische quaestie" had beziggehouden.

Wij weten dus niet, wat wij voorlopig met het achterwege blijven van een publicatie van het origineel missen. Maar ook in deze vorm biedt de publicatie veel belangwekkends, veel ook, dat nog niet, of niet in deze vorm bekend was.

De publicatie kan ertoe dienen, om heel wat illusies, voorzover nog bij sommigen bestaande, te verjagen. Allereerst de illusie, dat er van Nederlandse zijde een ernstige poging zou zijn gedaan om met de Republiek Indonesia tot een wezenlijk compromis te komen. Bij enkele personen, Schermerhorn, van Poll, misschien ook Van Mook, de Boer en Jonkman, bestond het streven daarnaar in de beginperiode inderdaad. Maar de Boer verklaarde dan ook al op het vliegveld van Karachi op weg naar Indonesië: „Mijne vrienden, wij moeten er van nu af aan op rekenen, dat iedereen in Holland denkt dat wij gek zijn."

Maar de inkt van de parafering van het accoord van Linggadjati was nog niet droog, toen de Commissie-Generaal, nog in november 1946, vóór haar vertrek naar Nederland om het accoord daar te verdedigen, een vergadering belegde met generaals en admiraals „om van hen te vernemen hoe zij oordeelden over de mogelijkheid van het militaire alternatief" (p. 74/75). De Commissarissen-Generaal verlieten de vergadering zelf met „het vervelende gevoel", dat „men er niet zeker van kon zijn dat de militairen daaraan (d.w.z. aan dit gesprek) geen politieke consequenties zouden verbinden" (p. 76).

Nu, de militairen hielden het zich voor gezegd. Zij behoefden er slechts voor te zorgen, om steeds op een critiek moment, wanneer enige ontspanning in zicht scheen, voor een nieuw incidentje te zorgen (p. 96/97, 123). Zo kon men zeker zijn, dat de Republikeinse autoriteiten weer „onbetrouwbaar" werden, en dus militair ingrijpen „onvermijdelijk" werd.

Helfrich en Kruls protesteerden al aanstonds bij de Koningin tegen het accoord. De later door de Regering toegevoegde adviseurs, bestemd om aan de Commissie-Generaal als leden te worden toegevoegd, hebben het van het begin af als hun taak beschouwd, de overeenkomst te saboteren. Economische deskundigen rekenden voor, dat met het oog op de deviezenpositie een militaire actie onontkoombaar was. Eigenlijk was al in de allereerste maanden van 1947 de overtuiging gegroeid, ook binnen de kring der Commissie-Generaal, dat militair ingrijpen onvermijdelijk zou zijn, en men kon haast het geduld niet opbrengen om op een aanleiding te wachten.

De enige vraag werd: hoe men zulk een actie zou kunnen „verkopen" bij het Nederlandse publiek en in de internationale wereld. Daarom moest de comedie worden opgevoerd van verlate ondertekening van het accoord nog in maart 1947, en van een schijnpoging om tot uitvoering daarvan te komen. In feite zou het enige, waarmee het militaire ingrijpen had kunnen worden afgewend, een volledige capitulatie van de zijde van de Republiek zijn geweest. Zij is er na aan toe geweest onder sterke druk van Amerika en Engeland. Maar toen zij op practisch elk gebied had toegegeven, werden er snel nieuwe eisen bedacht, waaronder „terugtrekking van alle republikeinse militaire organisaties tot een afstand van tenminste 10 km. van de grenzen der bezette gebieden op Java en Sumatra" (p. 172). De Republiek mocht nog eens door toegeven de militaire actie onmogelijk maken!

Op 20 juli 1947 was de comedie ten einde en begon de tragedie – die nog tot vandaag voortduurt. Van Mook en Schermerhorn, de totdusver als zo progressief teboek staanden, was een „beperkte actie" – beperkt, omdat een omvangrijke actie in binnen- en buitenland „onverkoopbaar" zou zijn – niet genoeg. Zij eisten oprukken naar de „pesthaard" Djokja, voorlopig zonder succes; pas met de tweede militaire actie kregen zij hun zin.

Het is nuttig de voorgeschiedenis van de eerste militaire actie te lezen, nu het gevaar voor een derde actie om de hersenschim Nieuw-Guinea nog steeds actueel is. Waarom moeten anders vrijwilligers en dienstplichtigen naar Nieuw-Guinea? En waarom krijgen onze troepen in Limburg een opleiding in oerwoud-tactiek?

Uit het boek van Smit kunnen wij leren, dat wij ons de bekrompenheid en het wanbegrip ten aanzien van de betekenis van het ontwaken van Azië, heersend in politiek Nederland, en het gebrek

aan ruggegraat bij zogenaamde „progressieven", die er wèl iets van begrijpen, niet erg genoeg kunnen voorstellen. Er zijn tenslotte nog te veel krijgshaftige lieden in Nederland, die nog steeds hun hoop op een revanche niet hebben laten varen. Er is tè veel dat herinnert aan 1947 – tòen was er de lokkende hersenschim van de ondernemingen in Indonesië. Die zijn nu genationaliseerd, ondanks – of juist tengevolge van? – de eerste en tweede militaire actie.

W.F.W.

K. A. Wittfogel, **Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power**, New Haven, 1957. *f* 30,90.

Wittfogel's naam als geleerde had een goede klank, dank zij zijn in 1931 gepubliceerde knappe studie „Wirtschaft und Gesellschaft Chinas. Versuch der wissenschaftlichen Analyse einer grossen asiatischen Agrargesellschaft", Erster Teil (verder niet verschenen). Sinds zijn emigratie naar de Verenigde Staten heeft zijn reputatie als mens een geduchte knak gekregen omdat hij, als ex-communist, hand- en spandiensten heeft verricht voor McCarthy en de zijnen, bij de poging om belangrijke en onafhankelijke figuren als Owen Lattimore te „excommuniceren".

Uit het hier besproken werk blijkt, dat de val als mens ook het wetenschappelijk peil met zich mee sleept. Het is tragisch te zien, hoe de nog steeds uitzonderlijke historische kennis van de schrijver hier dienstbaar wordt gemaakt aan het goedkoopste soort simplificatie, enkel dienend om aan Wittfogel's huidige politieke inzichten steun te verschaffen.

De schrijver bestrijdt de geldigheid, voor Azië, van de in de West-Europese geschiedenis als normaal aanvaarde volgorde: feodalisme-kapitalisme. Hij stelt, dat in een zogenaamde „hydraulic society", berustend op waterbouwkundige werken van grote omvang (bv. ten behoeve van irrigatie maar evengoed, in zijn gedachtengang, ten behoeve van drainage) de behoefte aan een centraal gezag zo groot was, dat er voor een feodale ontwikkeling geen plaats was. Zo heeft zich, naast het type van feodale maatschappij, een type van „Asiatic society" ontwikkeld, dat daarvan fundamenteel verschilde. Deze samenleving en staatsstructuur kenmerkte zich door absolute tyrannie en „total power", waarin elke zweem van individuele vrijheid ontbrak.

En waartoe moet dit hele topzware betoog dienen? Om duidelijk te maken, dat in deze „Asiatic society" elke ontwikkelingsmogelijkheid – en wel ontwikkelingsmogelijkheid in kapitalistische richting – ontbreekt. En dat dùs, wanneer er staten worden gevormd met een pretentie van een ontwikkeling die verder gaat dan het kapita-

lisme – de Sowjet-Unie onder Stalin, Rood China – die pretentie niet juist kàn zijn. Want deze rode rijken zijn niets anders dan evenbeelden van de oude typen van een absolutistische „Asiatic society", waarin nog steeds de absolute willekeur van de despoot heerst en iedere ontwikkelingsmogelijkheid ontbreekt.

Er is veel verwringing van de historische werkelijkheid nodig om te betogen, dat die oude Aziatische rijken gelijk te stellen waren met de huidige geperfectionneerde machtscentra in Moskou en Pe king, die beschikken over de nieuwste communicatiemiddelen en organisatievormen. Wittfogel beroept zich, als het zo in zijn betoog te pas komt, graag op Max Weber. Maar hij zou veel kunnen leren van diens „Typen der Herrschaft", in **Wirtschaft und Gesellschaft,** waar de grote socioloog het beeld optrekt van de prae-moderne, alom in de wereld aanwezige „patrimoniaal-bureaucratische staat", die helemaal niet gekenmerkt wordt door „total power", maar juist door een uiterst losse band en een grote mate van decentralisatie. Bij de primitieve communicatiemiddelen in die jaren, en het ontbreken van een zich tot het platteland uitstrekkende geldhuishouding, was ook niets anders mogelijk.

Wittfogel schept een onoverbrugbare kloof tussen „feodalisme" en „Asiatic society", en bestempelt ieder, die de oude Chinese samenleving „feodaal" durft te noemen, tot Marxist. Van Max Weber had hij kunnen leren, dat feodalisme niet anders was dan een extreme vorm van dezelfde decentralisatie, die kenmerkend was voor de patrimoniaal-bureaucratische staatsstructuur, en dat het verschil dus slechts **gradueel** was.

Voor zijn politiek doel – het bestrijden van het huidig communisme – zal Wittfogel betere argumenten dienen te vinden dan deze dogmatische simplificatie, die alles slaat wat de meest dogmatische Marxisten ooit hebben gepresteerd.

Een andere vraag – maar daar komt Wittfogel in het geheel niet aan toe – is of voor de traditionele, marxistische visie van een eenlijnige ontwikkeling via feodalisme en kapitalisme naar socialisme niet een meer moderne in de plaats dient te treden, die als alternatief stelt een andersoortige ontwikkeling, waarvoor in het bijzonder Azië een vruchtbare bodem biedt: een ontwikkeling, waarin de overheid in het moderniserings- en industrialiseringsproces een veel grotere rol speelt dan in West-Europa het geval was. Hiervoor pleit zowel de Japanse als de Chinese ontwikkeling. Met een onderscheid tussen „feodaal" of patriomoniaal-bureaucratisch verleden heeft deze gedachte dus weinig uitstaande.

Maar aan deze wetenschappelijke vraagstelling komt men niet toe, wanneer men zijn grote wetenschappelijke kennis slechts dienstbaar wil maken voor het schrijven van een politiek pamflet.

W.F.W.

Aan dit nummer werkten o.a. mee:

Dr. A. K. Datta, promoveerde enige jaren geleden in Leiden in de rechtswetenschap. Thans werkzaam bij het Hoger Onderwijs in India.

Dr. T. Eekman, geb. 1923. Studeerde Slavische talen en promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam. Doceert aldaar Slavische talen en letterkunde. Publiceerde reeds herhaaldelijk in „De Nieuwe Stem".

T. Haan, geb. 1934. Studeert aan de Universiteit van Amsterdam.

Omslag: *Peter Noordenbos*

ER ZIJN NOG OVERDRUKKEN VAN HET

SPECIALE

AFRIKA-NUMMER

VERKRIJGBAAR à *f* 2,50 PER STUK.

Te bestellen bij de uitgever:

DRUKKERIJ „NIMO"

MONNICKENDAM